Şarkiyat İLMİ ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ORIENTAL SCIENTIFIC RESEARCH (JOSR)
Cilt/Volume: 18, **Sayı/Issue:** 01 (Haziran/June 2026)

ROMANÊ KURDKÎ DE TEMSÎLÊ BEDİLÎYAYÎŞANÊ SOSYOPOLÎTÎKAN: NİMÛNEYÊ ÇÊ QEMERÊ KEJÎ Û ZAROKÊN BER ÇÊM

Pınar Yıldız
Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Kürt Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-8175-0879, e-mail: pinar.yildiz@dicle.edu.tr

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 21/01/2026, Accepted / Kabul Tarihi: 17/03/2026
DOI: https://doi.org/10.26791/sarkiat.185276

Romanê Kurdkî De Temsîlê Bedilîyayîşanê Sosyopolîtîkan: Nimûneyê Çê Qemerê Kejî Û Zarokên Ber Çêm

Kilmvate

Na xebate de ma hewl da ke edebîyatê kurdkî ra di romanan derûdormeyê bedilîyayîşanê sosyopolîtîkan de analîz bikerê. Romanê Huseyîn Karakaşî yo bi nameyê Çê *Qemerê Kejî* û romanê Ciwanmerd Kulekî yo bi nameyê *Zarokên Ber* Çêm binge û nimûneyê xebate yê. Derûdormeyê nê romanan de, persa na xebate na ya ke romanê kurdkî de bedilîyayîşê sosyopolîtîkî û gêrayîşê nasnameyî senîhawa ameyo temsîlkerdene. Yanî amancê na xebate o yo ke nê di romanan ser ra rêçanê ravurîyayîşanê komelkîyan vejo meydan û bimojno ra. Çike nê di romanê ke di lehçeyanê cîyayan yê kurdkî de ameyê nuştiş ser ra temsîlê edebî yê ravurîyayîşê komelkî ra ewnîyayîş hem hetê edebîyatî ra hem zî hetê komelnasî ra perspektîf û faydeyêko orîjînalî rê xizmet keno. Bi na xebate ma hewl da ke derûdormeyê dinyaya mûnite ya nê romanan de bedilîyayîş û seke newe ra awanbîyayîşê komelî teqîb bikerê; yanî komelê kurdan senîhawa tesîrê romanê kurdkî kerdo û nê romanan de komel senîhawa temsîl bîyo û ameyo mojnayîş.

Kilîtçekuyî: Çê Qemerê Kejî, Zarokên Ber Çêm, Huseyîn Karakaş, Ciwanmerd Kulek, temsîlîyetê sosyopolîtîkî.

KÜRT ROMANINDA SOSYOPOLİTİK DEĞİŞİMLERİN TEMSİLİ: ÇÊ QEMERÊ KEJÎ VE ZAROKÊN BER ÇÊM ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışmada, Kürt edebiyatından biri Zazakî, diğeri Kurmancî lehçesinde kaleme alınmış iki roman, sosyopolitik değişim ve dönüşümler çerçevesinde incelenmiştir. Huseyîn Karakaş'ın Zazakî *Çê Qemerê Kejî (Sarışın Kamer Ailesi)* romanı ile Ciwanmerd Kulek'in Kurmancî *Zarokên Ber Çêm (Nehir Kenarındaki Çocuklar)* adlı romanı çalışmanın temel örneklemlerini oluşturmaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı, Kürt romanında sosyopolitik değişimlerin ve kimlik arayışlarının bu iki roman üzerinden nasıl tezahür ettiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, söz konusu romanlar ekseninde toplumsal değişim ve dönüşümlerin izlerini sürmektir. Kürtçenin iki farklı lehçesinde yazılmış bu romanlar üzerinden toplumsal değişim ve dönüşümlerin edebî temsilini incelemek, hem edebiyat hem de sosyoloji açısından alternatif bir perspektif sunmakta ve özgün bir katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, romanların kurgusal dünyaları aracılığıyla toplumun değişim, dönüşüm ve yeniden kendini kurma süreçleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle, Kürt toplumunun Kürt romanını ne şekilde etkilediği ve toplumun bu romanlarda nasıl temsil edildiği sorularına cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çê Qemerê Kejî, Zarokên Ber Çêm, Huseyîn Karakaş, Ciwanmerd Kulek, sosyopolitik temsiller.

Representations Of Sociopolitical Changes In Kurdish Novels: Çê Qemerê Kejî And Zarokên Ber Çêm

Abstract

This study examines two Kurdish novels written in different dialects of Kurdish—one in Zazaki and the other in Kurmanji—within the framework of sociopolitical change and transformation. The primary texts analyzed in this study are Huseyîn Karakaş's Zazaki novel *Çê Qemerê Kejî* (*The Blonde Kamer Family*) and Ciwanmerd Kulek's Kurmanji novel *Zarokên Ber Çêm* (*Children by the River*). The main problematique of the study is to reveal how sociopolitical changes and quests for identity are manifested in Kurdish novels through these two works. In this context, the study aims to trace the reflections of social change and transformation through the narrative worlds of these novels. Examining the literary representation of social transformation through novels written in two different dialects of Kurdish offers an alternative perspective and provides an original contribution to both literary and sociological studies. This study analyzes the processes of social change, transformation, and the reconstruction of collective identity through the fictional worlds established in these novels. In other words, the study seeks to answer how Kurdish society has influenced the Kurdish novel and how society itself is represented within these literary works.

Keywords: Çê Qemerê Kejî, Zarokên Ber Çêm, Huseyîn Karakaş, Ciwanmerd Kulek, sociopolitical representations.

DESTPÊK

Mabênê edebîyat û sîyasetî de, rastîya komelî de, yanî bi vatişêkê bînî atmosferê sosyopolîtîkî yê komelî de, têkilîyêk esta ke roman ekskerdişê nê çîyî de tewirêko edebî yo sereke yo. Goreyê Eagletonî edebîyat xora manaya esasî de yew îdeolojî yo. Bîlhesa edebîyat îdeolojîyê exlaqî yê serdemê modernî yo (Eagleton, 2022: 39-45). Mîyanê mefhûmê bedilîyayîşê sosyopolîtîkî de ravurîyayîşê strukturê komelkî, modernbîyayîş, şaristanbîyayîş, koç, tedayê sîyasî, krîzê nasnameyî eşkînê bêrê hûmaritene. Reyna têkilîya komel û edebîyatî yanî hêzê romanî yo ke bedilîyayîşê komelkî bimojno ra û temsîlê komelî, mîyanê sînoranê çarçewaya teorîke ya na xebate de yê. Coka ma do derûdormeyê çend çimeyanê serekeyan de nê meseleyî ser o vinderê. Seke Wellek û Warren zî îzeh kenê edebîyat rastî de ramojnayîşêko besît yê prosesê sosyalî nîyo, labelê proses zî daxîl sey yew xulasayê heme ê cewher û bingeyê dewrê tarîxî yo (Wellek & Warren, 2021: 120). Huner, edebîyat û bîlhesa roman herçiqas berhemê perspektîfê nuştoxan bibê zî esasê xo de roman hetêk ra zî berhemê tarîx, dewr û komelê xo yo. Seke Eagleton bi saya resam Henri Matisseyî musneno, heme hunerî rêçanê dewranê xo yê tarîxîyan xo de hewênenê. Marksîzmî ra verê zî zafê rexnegiran/tenkîdkeran hewl dayo ke metnanê edebîyan demê ke ê tede xeliqîyayê reyde îzeh bikê (Eagleton, 2021: 18). Seba marksîzmî huner yew parçeyê 'serawanî' yê komelî yo ke na serawanî o çîyo ke marksîzm sey îdeolojîyî name keno 'tayê şekilanê hişmendîya komelî' zî (sîyasî, dînî, etîk, estetîk ûsn.) xo de hewêneno. Coka seba ke merdim bieşko edebîyatî fehm biko ganî heme prosesanê komelkîyan, ke edebîyat zî yew parçeyê ci yo, fehm biko (Eagleton, 2021: 20). Yanî têkilîya metnanê edebîyan bi tarîxî ya û îdeolojî ya esta ke esasê xo de metnê edebîyî yew îdeolojîyî virazenê (Eagleton, 2018: 73-78). Zima zî Lukacsî ra neqil keno ke edebîyat karakter, aksîyon û hedîseyanê ke xeliqneno ser ra cewher û heqîqetê rewşa sosyotarîxî ya dewrêk vejeno werte (Zima, 2015). Reyna seke Giséle Sapiro bala ma ancena mehsul û eseranê kulturîyan ser û goreyê aye di tewirî sînorkerdişê teberkî estê ke giranîya xo mojnenê ra; îdeolîjîk û ekonomîk (Sapiro, 2019: 50). Esasê xo de îdeolojîyê dewrî, ekonomîyê dewrî û heme tesîrê sosyopolîtîkî metnanê edebîyan û bîlhesa romanî ser o tesîr kenê ke nê mefhûmî mîyanê sosyolojîyê edebîyatî de hîna vêşî ameyê akerdene. Robert Escarpit xebata xo ya sosyolojîyê edebîyatî de nê meseleyî derûdormeyê çimeyanê serekeyan de wina îzeh keno: "Zeitgeist (rihê dewrî/serdemî) û Volksgeist (rihê neteweyî): destpêkê serranê 1800î de nê di mefhûmî, mîyanê komeleya Xanime de Stael û dostanê aye de xeliqîya û aver şî. Ma nê doktrînê Taineyî ra hîna bi şekilêkê nermî mîyanê hîrê formulan de eşkenê îzeh bikê: nîjad, zemîne (atmosfer), game (vîstike). Çîyo ke hedîseyê edebîyatî dîyar keno nêzdîbîyayîşê nê hîrê faktoran o" (Escarpit, 1992: 10). Labelê Wellek û Warren bala ma ancenê nê trîlojîyê namdarî yê Taineyî ser ke karardişê 'nîjad-zemîne-vîstike (moment)' de hîna vêşî analîzkerdişê zemîneyî ser o bêro vindertene. Goreyê înan 'nîjad'ê Taineyî zaf dîyar nêbo zî sey 'şexsîyetê neteweyî/milî' yo yan zî sey ruhê îngilîzan, fransizan o. Vîstike eşkîna mîyanê zemîne de bêra vînayene. Wextî de bedilîyayîş, bi şekilêkê sade û besîtî yeno manaya mekanêkê cîyayî. Labelê problemo eslî wexto ke ma hewl bidê ke unsuranê zemîne parçe bikê vejîyeno meydan. Coka ganî ma qebul bikê ke derûdor û zemîne tewr nêzdîyê metnêkê edebîyî, tradîsyonê ziwan û edebîyatî yo ke metin zereyê ci de yo. Derûdormeyo ke nê ra dima yeno zî 'îklîm/atmosfer'ê kulturê pêroyî yo ke no tradîsyon dorpêç kerdo (Wellek & Warren, 2021:133).

Destpêkê rexneyê edebîyatî ra, fonksîyonê bingeyênî yê edebîyatî sey temsîlbîyayîş û mojnayîşê dinyaya heqîqete, mojnayîşê realîteyî ameyo vînayene; yanî sey teqlîdê dinyaya rastîye. Badê cû bi cereyanê realîzmî ke bingeyê ci ê vateyê Stendhalî yê bi name û venganê ke 'roman yew neynika ke merdim rayîrî de xo reyde çarneno yo' resayê tîtikê têkilîya roman û dinyaya rastîye. Platonî ra heta marksîstan û realîstan esasê xo de ê wayîrê fikr û perspektîfanê cîyayan bibê zî derheqê edebîyatî de heman bingeyî ser o rexne û teorîyê xo awan kerdê (Moran, 2008: 17-98). Sapiro zî bala ma ancena nê fonksîyonê edebîyatî yê temsîlîyetî ser ke goreyê aye temsîlkerdişê dinya, awankerdişê nasnameyanê kolektîfan, şorişê sembolîkan, hemverê meseleyan de vindertiş û perspektif, xosehnekerdiş… nê pêro çîyî tena sosyolojîyê berheman ra ney 'şert û mercê qebulbîyayîşê berheman' ê zî (serkewtebîyayîşî ra heta skandalan) (Sapiro, 2019: 106). Herçiqas Sapiro nê fikrê xo seke tena sosyolojîyê edebîyatî ra ney sey estbîyayîş û qebulbîyayîşê berhemî bi xo çîyêkê tebîî bivîna zî helbet a têkilîya edebîyatî û temsîlkerdişê komelî peygoş nêkena. Çike goreyê aye "Metnê edebîyî seba analîzkerdişê temsîlanê komelkîyanê yew dewrî çime yê. Bîlhesa edebîyato realîst o ke wayîrê îdîayanê sosyolojîkan o nê rê musaîd o û nê rê zemîn virazeno. Rexneyo sosyolojîk seba ke kaînatê sosyolojîk yê romanî (têkilîyê komelkî, mekan-sey nimûne dewe- yan zî hedîseyanê tarîxîyan) newe ra awan biko hewl dayo ke nê temsîlan vejo meydan" (Sapiro, 2019: 78). Labelê helbet peynîya peyêne de roman bi xo yew dinyaya ke rast nîya, yew dinyaya mûnite/pêarda virazeno û vejeno meydan. Labelê nê çîyî ge-ge nuştoxê serkewteyî mûniteyêko hende xurt vejenê meydan ke karakterê înan û a dinyaya mûnite ya ke înan afirnaya dinyaya heqîqete ra hîna balkêş û bi gan û gonî ya. Goreyê Bourdieuyî eke merdim bieşko yew mîmesîsê rastîye mîyanê mûniteyêk de werê bîyaro no mumkun o çike goreyê ey seba nê afirnayîşî mûnite o çîyo tewr fonksîyonel o. O nê fikrê xo rê sey nimûne Faulknerî mojneno ra ke goreyê ey Faulkner awanîyanê/strukturanê tewr bikokanê dinyaya komelkî şuxulneno. Yanî nê awanîyî zereyê yew tarîxê ke ê hem zereyê ci de yenê meydan hem zî yew tarîxo ke tede yenê nimnayene de ca gênê

(Bourdieu, 1999: 501-502). Seke ma nê qisayanê Bourdieuyî ra zî fehm kenê esasê xo de dinyaya mûnite paştîya xo dana strukturêkê bingeyên yê komelî û wina xurt bena. Reyna Lucien Goldmanno ke fikrê xo marksîzmî ser o awan kerd, a xebata xo ya ke ewro seba sosyolojîyê edebîyatî çimeyêko sereke yo de îzeh keno ke "Roman, yew dinyaya ne rastikên de, seba ke bireso erjanê rastikênan, tarîxê yew gêrayîşê rastîye yo. Coka bêguman heman wextî de hem yew bîyografî yo hem zî yew rojaneyê heme hedîseyanê ke komel tede ciwîyeno yo" (Goldmann, 2005: 22). Coka goreyê Goldmannî seba ke merdim nê çî bivîno hewce nêkeno ke merdim komelnasêk bibo (Goldmann, 2005: 24). Labelê peyên de metno edebî û roman zî tede berhemî, prosesê afirnayîşê nuştoxêk ê zî û bêguman her merhaleyê nê berhemî de ferd û şexsîyetê nuştoxan zî morê xo danê berhemî ro. Labelê goreyê Goldmannî reyna no prosesê berhemdayîşê nuştoxan zî kodanê komelî ra zaf zî dûrî nîyo. "Goreyê fikrê min, roman, wareyê edebîyatî de ekskerdişê cuya rojane yo ke na cuya rojane ya komelê ferdî encam û xeliqnayîşê berhemardiş o ke seba pîyasayî yeno kerdene yo (Goldmann, 2005: 25). Yanî roman wazeno wa dinyaya ferdî ya nuştoxî ra tena seba şexsê ey bêro nuştene, wazeno tena wa berhemardişêko seba pîyasayî bibo zaf zehmet o ke goşanê xo komelî rê pado. Peynîya peyên de nuştox zî, karakterê ey zî û a dinyaya înan ya mûnite zî temsîlîyetê komelî bi xo yê. Coka seke Köksal Alver zî bala ma anceno na babete ser "metno edebî (edebîyat) rasterast îfadekerdişê komelî, zevahîrê ci/mojnayîş, neynika ci, projeksîyonê ci, delîlê ci, nîşanê ci nêbo zî bi temamî zî komelî ra cîya, eksantrik, xerîb nîyo û nêeşkeno bibo zî" (Alver, 2006: 113).

Edebîyatê kurdkî de zî ma rastî û realîteya komelî romanan de vînenê ke heman rewşe seba romanê kurdkî zî vîyartbar o. Remezan Alan zî bala ma anceno edebîyatê modernî yê kurdan ser ke edebîyatêko polîtîk o û girêdayeyê rewşa neteweperwerîye yo (Alan, 2019: 82). Filiz zî nê meseleyî ser o vindeno: "Edebiyatê kurdkî zî kêm-zêde edebiyatêk o ke bi nasnameyî ya eleqedar o; coka seba analîzê nê edebiyatî zî ganî analîzê sosyopolîtîkî bêrê kerdene. Coka seba fehmkerdişê manaya metnêk tena analîzê zereyî (înternal) bes nîyê, kîşta analîzê mîyanê metnî de analîzê şert û mercanê tarîxî û komelkî ganî bêrê kerdene" (Filiz, 2025: 220). Seke qisayanê Filizî ra zî aseno rewşa edebîyatê kurdkî ya ke tarîx, sîyaset û komelî ra cîya nîya ya ra analîzkerdişê rexneyîyan de zî ehemîyetê sosyolojîyê edebîyatî û ewnîyayîşê sosyopolîtîkî zaf muhîm o.

Romanan de ge-ge na rewşa sosyopolîtîk derûdormeyê serencamanê keyeyêk de yena mûnitene. Herçiqas seke mûnite serencamê keyeyêk ser o awan bibo û derûdormeyê nê keyeyî de aver şoro zî esasê xo de ma fonê peyên yê nê romanan de yan zî bi vatişêkê bînî wendişê paralel û nimiteyê nê romanan de romanê dem û dewranêk, sîlsîleya tarîxî ra û komelî ra detayan û îzehetan vînenê. Edebîyatê dinya de tayê romanê sereke û serkewtî yê ke derûdormeyê serencamanê keyeyêk de fonê peyên yê dewrê xo yê sîyasî û komelkî mojnenê ra estê. Sey nimûne *Keyeyê Buddenbrookîyan* yê Thomas Mannî derûdormeyê hîrê azanê keyeyê Buddenbrookîyan de seserra newêsine ya Almanya mojneno ra (Mann, 2019). Roger Martin du Gard romanê xo *Keyeyê Thibaultîyan-I-II-III* de serencamê yew keyeyê fransizan yê destpêkê seserra vîstine mojneno ra (Gard, 2016). Reyna Orhan Pamuk romanê xo yê verênî *Cevdet Beg û Lajê Ey* de derûdormeyê serencamanê yew keyeyî de destpêkê seserra vîstine ra (peynîya serranê dewleta osmanîyan ra heta destpêkê Cumhurîyetî) mojneno ra (Pamuk, 2020). Seke Turna bala ma anceno ser, "No roman, *Cevdet Beg û Lajê Ey*, serra 1905î ra dest pêkeno û reseno heta serranê 1970an, yanî Meşrutîyetê II. ra heta serranê Cumhurîyetî; heta bi îfadeyêkê hîna qetîyî yew dewrê têmîyankewteyî ke verê Muxtiraya 12ê Adare 1971î, serencamanê yew keyeyî ser ra behsê heme problemanê nê dewrî keno, rastîya welatî bi cuya neslan ser ra pêşkêş keno" (Turna, 2021: 190). Reyna goreyê Turnayî eke ma bi şekilêkê tematîkî nê romanî ra biewnîyê, no roman bi xetanê serekeyan, serencamê seserrêka Tirkîya dano ma. Coka merdim eşkîno nê romanî sey tarîxê alternatîfî biwano (Turna, 2021: 204). Reyna hetêk ra romanê Romain Rollandî yo bi nameyê *Jean Christophe-I-II-III* (Rolland, 2014) herçiqas sey yew romanê buldîngsromanî biaso zî hetêk ra eşkîno derûdormeyê serencamanê keyeyêk de rewşa komelanê almanan û fransizan yê destpêkê seserra vîstine bimojno ra. Edebîyatê kurdkî ra di romanî yê ke bîyê babeta na xebate de zî bedilîyayîş û tesîrê sosyopolîtîkî, derûdormeyê serencamanê keyeyêk de ameyê mûnitene. Coka ma zî hewl da ke nê her dî romanan ser ra, derûdormeyê serencamanê nê keyeyan de, romanê kurdkî de temsîlanê bedilîyayîşanê sosyopolîtîkan bimojnê ra.

Romanê kurdkî ser o nê serranê peyênan de, bi metod û perspektîfanê cîya-cîyayan xebatî ameyê kerdene. Romanê kurmanckî ser o xebatê sey "Romana Kurdî û Nasname" (Ahmedzade, 2011), "Rewşa Romana Kurdî" (Ferho, 2011), "Wêjeya Kurdî û Romana Kurdî" (Aydogan, 2014), "Romana Kurdî" (Yûsiv, 2011), "Kürt Romanı Okuma Kılavuzu" (Parıltı & Galip, 2010) ameyê kerdene. Nê xebatan de rewşa pêroyî ya romanê kurmanckî romananê tayê romannuştoxan ser ra ameyo analîzkerdene. Filizî xebata xo de derûdormeyê kontekstê marksîzm, neteweperwerî û femînîzmî de romanê kurdkî analîz kerdo (Filiz, 2023). Tayê xebatan de romanê dewrêk (dewrê sowyetî) ser o ameyo vindertene (Ergün, 2023), (Kan, 2019). Tayê xebatan de zî ekolanê neweyanê sey perspektîfo Baxtînyen, pêlê postmodernîzmî reyde romanê kurmanckî ameyo analîz kerdene (Aran, 2019), (Altınkılıç, 2022). Reyna romanê kirmanckî (zazakî) ser o zî nê serranê peyênan de tayê xebatî ameyê kerdene: (Akman, 2020; Anuk, 2023; Aslanoğulları & Çiftçi, 2022; Aslanoğulları, 2023; Dağılma, 2020; Dağılma, 2022; Yıldız, 2020; Yıldız, 2025). Nê xebatan de romanê

zazakî zafane hetê tematîkî ra, destpêkê tarîxê romanî, awanîya romanî, ameyê analîzkerdene. Sosyolojîyê edebîyatî warêko muhîm o ke romanê kurdkî zî eşkîno mîyanê sînoranê ci de bêro analîzkerdene. Coka xebatê winasîyî seba romanê kurdkî muhîm ê. Fîlîzî xebatêka xo de romanê "Pêşmerge" mîyanê sînoranê sosyolojîyê edebîyatî de analîz kerdo (Fîlîz, 2025). Akman zî xebatêka xo de sosyolojîyê edebîyatî ser o vinderto û analîzê xo mîyanê sînoranê nê warî de kerdê, labelê nimûneyê ey romanêk ney hîkayeyêk a (Akman, 2022).

Na xebate de romanê Çê *Qemerê Kejî* û *Zarokên Ber* Çêm yê ke heta nika rasterast nêbîyê babeta xebatêke û derûdormeyê temaya sosyopolîtîke de nêameyê analîzkerdene do bêrê erjnayene. Seba ke nê romanî serencamê dergî yê keyeyêk ê, bedilîyayîşê sosyopolîtîkî derûdormeyê nê keyeyan de qewimîyayê. Yanî hedîseyê sosyopolîtîkî azanê cîyayan yê nê keyeyan ser o tesîranê cîyayan virazenê. Coka ma zî wexto ke sînor û binbeşê xebata xo dîyar kerdê na rewşe çiman ver de girewt. Yanî ma temsîlîyetê bedilîyayîşanê sosyopolîtîkan, gêrayîşê nasnameyî û pêkewtişê azan (nakokîya azan) ser ra zî mote ra.

1. Romanê Çê Qemerê Kejî

Romanê Huseyîn Karakaşî bi nameyê Çê *Qemerê Kejî* bi daşinasnayîşê keyeyê Qemerê Kejî yo ke nameyê xo dayo romanî dest pêkeno û nuştox nê keyeyê dewlemendî û bi name û vengî dano şinasnayene, "Weyy! Ma kam Çê Qemerê Kejî nêzano ke. Hay û haylemeyê înan, dem û dîyarê Kirmancîye de zê jû sanike ziwanan de bî. Domanê xo Alî û Welî ra zobîna, zerrn û zengînîya xo kî qalqirê însanî de tim ameyne goşan. Kam se vano wa vajo, mêrikî namdar biyayî; nandar biyayî; xanedan biyayî…" (Karakaş, 2021: 7). No keyeyo dewlemend o ke derûdorme de bi name û veng o, ma cêr ra bi ê azê ke romanî de vîyarenê sey tabloyêk motê ra:

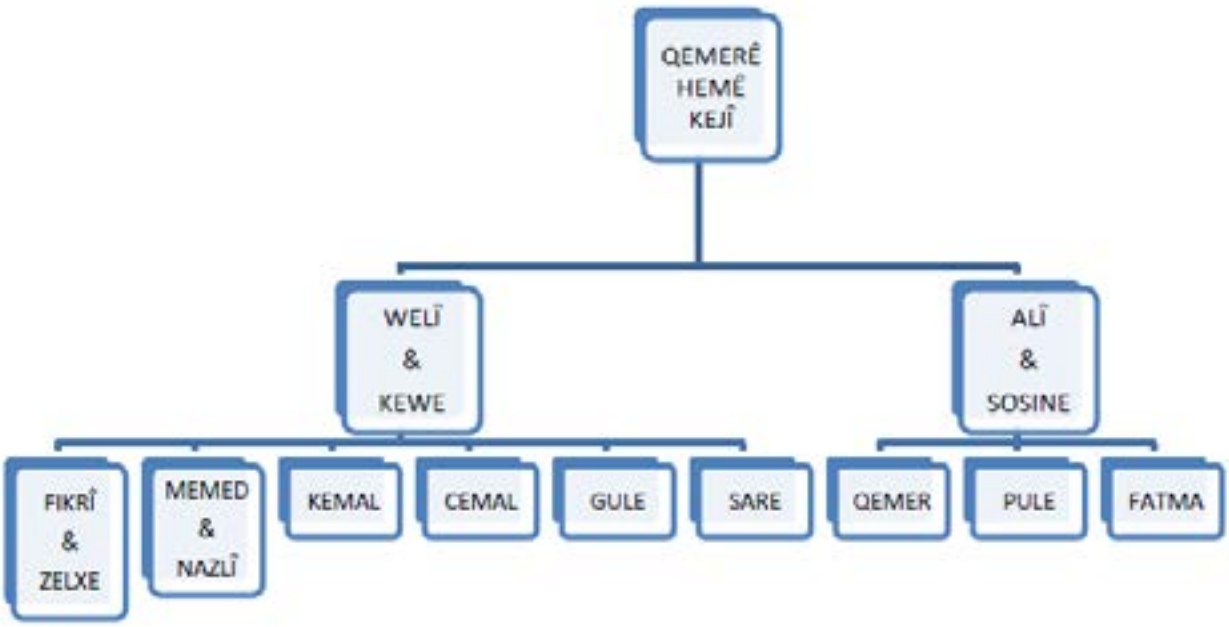

Nê romanî de sey azê verênî ma hîkayeya birayanê Welî û Alîyî vînenê. Yanî wextê vîyartişê romanî dewr û dewranê înan o. Wexto ke ma nê keyeyî nas kenê, pîye û maya înan sax nîyê, çend reyî mîyanê romanî de nameyê pîyê înan bivîyaro zî qet behsê maya înan nêbeno û xora ma nameyê aye zî nêmusenê. Roman bi daşinasnayîşê birayanê Welî û Elîyî dest pêkeno ke her di zî zewicnaye yê û gedeyê înanê ke tablo de ameyê mojnayene pêro bîyê û ê pêro pîya heman keyeyî de têreyde ciwîyenê. Nê birayan ra bîlhesa birayo pîl Welî badê ke giştaneyê ceddanê Çê Qemerê Kejî keno bêçika xo hîna beno hêzdar û otorîter labelê hemverê şarî de mêmanan û pîran de hende zî nermek û xanedan o. Nuştox derga-derg Welîyî wina teswîr keno:

> "Welî bi Alî ya însanê çêyî rê çiqas ke hêrsin, hêgin û tim bi borrayîş û qorrayîş qisey bikerê ke, der û cîranan rê rîhuyayîş, xam û xerîban de ziwanşeker, leyê meymanan de kamil, pîr û rayberan ver de zê destêka barî vinetêne. Xanedanî, nandarî, rînermî û çimmirdîya înan her kesî het de zaniyayne. Tenê kî na sevete ra meymanê xo qet kêmî nêbîyêne. Xonçaya xo tim û tim ronaye, sînîya werteyî ser de hazir. (…) Parolaya Çê Qemerê Kejî heskerdene û parekerdene bî" (Karakaş, 2021: 13-14).

Çike Welî berpirsîyarîya ê giştaneyî yo ke kerdo bêçika xo zano û derdê eyo pîl o nameyê keyeyî yo ke ci rê baw û bawkalanê ey ra mendo, goreyê zanayîşê xo bipawo: "…Tek wa meyman zerreweş bo. Tek wa nameyê xanedanîya Çê Qemerê Kejî rê xirab nêvajîyo. Tek wa dorûver ra qalqirê goynayene bêro goşan. (…) No nîya kalik û babikan ra

Welî rê biyaybî xuy û xislet" (Karakaş, 2021:14-15). Labelê heman Welî sey pîl û sermîyanê Çê Qemerê Kejî mîyanê keyeyî de zaf xidar o ke 'sey gayêk hertim bor-bora ey a'. No çî têkilîya ey û cinîya ey de zî têkilîya înan ya cinsî de zî wina yo.

Keyeyê Çê Qemerê Kejî keyeyêko zaf dewlemend o; labelê cîranê înan Memê Hesenî zî hend feqîr û bê mal û milk ê. No keye hemverê keyeyê Çê Qemerê Kejî de dirî yo. Bîlhesa waya înan ya Hewese badê seba ke gedeyê aye nêbenê û mêrdeyê xo ca verdana yena keyeyê birayanê xo û dima wexto ke Koçek Selîmî nas kena qederê keyeyê Çê Qemerê Kejî zî bedilîyeno. Hewese û Welî embaz û dostê gedeyîye yê, Hewese heta ke zewicîyena zî pabeya ke Welî reyde bizewicîya labelê "Hema Welî… Bîlakîs pîyê xo Qemerê Hemê Kejî ke rojêk xafil de giştaneyê kalik û babikan bêçika xo ra vet kerd bêçika ey, dê vana uşîrade efsûnine gina ci, vurîya bî jûyode bîn. Vengê xo zê vileyî bî qalind. Kar û barê Çê Qemerê Kejî hermanê xo ser o hîs kerdêne û borrayîş-qorrayîşê xo roj bi roje zêdîya. Hewese endî ey çim de çurikina Çê Memê Hesenî ra zobîna ewke nêbî" (Karakaş, 2021: 19-20). Badê cû pîyê Welî Qemerê Hemê Kejî rojêk xafil de şono Kewe, Welî rê wazeno. Êdî heme hêvîya Hewese birîyena û aye zî Xaçeze ra dûrî de şona zewicîyena. Labelê bi agêrayîşê aye qederê Keyeyê Qemerê Kejî zî bedilîyeno û no keye hêdî-hêdî ver bi vilabîyayîşî şono.

1.1. Romanê Çê Qemerê Kejî de Temsîlîyetê Bedilîyayîşanê Sosyopolîtîkan

No roman herçiqas romanê serencamê yew keyeyî bibo zî no keye û heme atmosferê romanî esasê xo de binê tesîrê hedîseyanê dewrê xo yê sosyopolîtîkan de yê. Yanî roman bi şekilêk zî eşkîno sey fonê peyên yê sîyasî yê dewrê xo bêro wendene. Labelê nê şertê polîtîkî komelî ser o zaf zayîatan virazenê coka komel û keyeyê Qemerê Kejî zî ver bi dejenerasyonî şonê. Goldmann nuseno ke roman zereyê yew komelê dejenerebîyayeyî de, erjanê heqîqîyan dima tarîxê yew gêrayîşê heqîqî yo. No dejenerebîyayîş verê cû sey mabênçîyîye, erjê heqîqî bi şekilêko girewte, şekilê xo vurîyenê yew heqîqetê şênberî û nê şekilîya zî çinî benê û şonê (Goldmann, 2005: 25).

No roman, romanê hêdî-hêdî bêhêzbîyayîşê romanê Çê Qemerê Kejî yo. Yanî mîyanê wextî de feqîr û neçar kewtişê nê keyeyî yo. Nê bêhêzbîyayîşî de tesîrê atmosferê polîtîkî û meseleyanê komelkîyan zaf zêde yo. Esasê xo de seke meseleyo bingeyên o bibo ke no keye (serek û sermîyanê keyeyî Welî) seba ke nêeşkeno bedilîyayîşanê dewrê xo, komelê xo bivîno û adaptayê rewşa sosyopolîtîke ya dewrê xo bibo coka her ke şono bêhêz maneno. Hedîseyî sey sîlsîle û rêz qewimîyenê û sermîyanê keyeyî Welî nêeşkeno înan baş tehlîl biko û adapteyê înan bibo. Sîlsîleya verêne esasê xo de Koçek Selîm o. Badê hedîseyanê Dêrsimî, her ke şono îtîqadê elewîtî û rayber û pîranê elewîyan ser o zî tedayêka gird peyda bena. Rewşe her ke şona hîna xirab bena, mîyanê komelî de nakokîyê/tenaquzê girdî qewimîyenê, eşîrî hemverê yewbînan de dişmenî kenê, nuştox na rewşe wina teswîr keno:

> "Zafê eşîran zidê jûbînî de yê. Her kesî linge eştêne ra her kesî ver. Dost dişmen araze nêbîyêne. Her kes dolaba her kesî de. Bi destê azê Merwanî jûbînî ra heyf guretêne. Bin ra bin xirabîye ramitêne, roj bi roj her çî xerepnêne. Tayî mizawiranê sîyayan gerreyê Rayber Alî Xidirî kerdbî. Werteyê qomî de fetelîno ke verva cumhurîyetî de însanan tiz keno, vatbî. Qolê azê Merwanî desinde ame eşt dewa rayberî ser. Dest û paye ci girêdayî û berd. Kata berd, se kerd, ezbeta xo ra kes pênêhesîya. Tayêna va eşto ra dare. Tayênan va şanayo çekan ver û cendek veşnayo" (Karakaş, 2021: 28).

Badê nê hedîseyî êdî sey pîrêkê sexteyî koçekê Rayber Alî Xidirî Selîm vejîyeno sehne û şarî ser o xo sey pîr û rayber dano qebulkerdene. Wexto ke Rayber Alî Xidir hema sax o çend reyî şarî ra vano ke Selîmî ra "Sey" (Seyîd) mevajêne çike o pîr nîyo yanî o a damare ra, ê keyeyan ra nêyeno. Labelê rewşa şarî hetê îtîqadî ra hende xirab a ke ê zaf lez û asan binê tesîrê Koçek Selîmî de manenê. Nuştox bi teferuat behsê sebebanê nê qebulkerdişê pîrê sexteyî keno. Badê dar eştişê Seyîd Rizayî û surgunan şar na rewşe de yo: "Qomo ke pey de mendo derdin, dejin û dirbetin bî. Zê banan, eşîrî û ezbetî rîrijîyaybî xo zere, ocaxî bîyaybî kor. Ne pîrî mendbî ne kî rayberî. Kes nêamêne diyarîya taliban nêşîyêne. Xora kam mendo ke usûl û erkanê Raya Heqî cem girêdo, karê îqrar û îtîqadî bîyaro ca" (Karakaş, 2021: 30).

Terteleyê Dêrsimî û qehremanê înan edebîyatê kirmanckî de bîlhesa romanê kirmanckî de bîyê babetê serekeyî, sey nimûne romanê Huseyîn Çaglayanî yo bi nameyê "Pêt ve Pelge" (Çağlayan, 2015) rasterast prosesê verê terteleyî ra û heta badê ci şono. Reyna Mehmet Gulmez romanê xo yê bîyografîkî de rojanê peyênan yê Seyîd Rizayî ser o vindeno (Gülmez, 1996). Labelê zafane heta nika ma rasterast yan ê hedîseyî wexto ke qewimîyayî yan zî badê cû şaro ke koçber bîyo ma derdê înan dî. Labelê Karakaş nê romanê xo de badê nê terteleyî şaro ke apey de, welatê xo de mend bî, badê nê heme texrîbatanê hem madî hem manewîyan senî pay ra mend yan zî tesîrê înan komelî ser o senîn virazîya mojneno ma ke ewnîyayîşêko orîjînal o. Nuştox seba ke ma planê peyên (background) yê dewrî, nasname û aîdîyetê a cografya baş fehm bikê û analîz bikê yew perspektîf dano ma. Nê romanî de "tofanê terteleyî" tam zî nêreseno dewa Xaçeze, çike "cenabê cumhurîyetî" înan rê yeno rehme û ferman dano ke "Bes o! Heydûdan

cirm û cemalê cumhurîyetî dî, nas kerd. Êyê ke mendê wa ê dere û derxuleyan de hetê ra jûbînî biwerê, hetê ra kî zê malî dirbeta xo bilêsê vinderê" (Karakaş, 2021: 30). Xaçezijî bi nê şekilî ya qirkerdene ra feletîyenê labelê "Hema pêro pîya biyaybî zê meyîtan. Welat û tewr weratê xo tertele de şiyaybî. Dirbetê xo xorîn, derd û dejê xo giran bîyayî. Çimê pêrûne raya pîr û rayberan de kewt pawitene. Ê berê ke zerrîya dirbetine melhem bo, derd û dejî raorisîyê, kilît meşanîyo Raya Heqî" (Karakaş, 2021: 30). Labelê kes nêyeno hal û hewalê înan nêperseno, ê bawer kenê ke înan zerrîya Heqî dejnaya û coka zîyaran, pîr û rayberan înan ra rîyê xo açarnayo. Çike haya înan zext û zordarîyê ke pîr û rayberan ser o ya çinîya. "Axirî xebera xirabe zê hewrê siyayî ameye reste diyarê Xaçeze. Pê hesîyayî ke Rayber Alî Xidir, tertele ra çend aşmî raver ginayo dama Merwanî ro. Dardo we berdo, zê verganê vêşanan xo werte de kerdo vîndî. Tepîya tertele de kî ezbeta Seyîdan şanaya şimşîr û çekan ver" (Karakaş, 2021: 31). Dewijan ax û wax kerd, seke perr û baskê înan bişikîyê, perîşan bîbîy. Tam zî wextêkê winasî de Koçek Selîm vejîyeno û yeno Xaçeze "Ey hona derd û dirbetanê terteleyî ver nalene ke, xafil de koçek Selîm zê jû koçmeke vejîya ame. Ameyîşê ey Xaçezijan het de zê mijdîyanade xêre ameye qebulkerdiş. (…) Koçek hurenda Rayber Alî Xidirî de guret û kerd taca sereyê xo. Pêro pîya eşqilîyayî 'Sey Selîm ameyo' va" (Karakaş, 2021: 31). Koçek Selîm êdî mîyanê nê atmosferî de o firsendo ke bi serran o pabeyê ci bî vîneno û kayê xo kay keno. O sey pîr û rayberêkê aqilmendî mîyanê şarî de 'taliba mi', 'talibê mi' vano û gêreno. Êdî talibê Rayber Alî Xidirî pêro ey rê mendê, ey zî dore pawitêne û sey lûya dêkbaze ginêno werte ro. O rojêk şono keyeyê înan şarî bi cemêkê tesîrdarî xapêneno û badê cû zî Hewese reyde beno. Badê cû zî dekûdolabêk Welî ser ra Çê Qemerê Kejî ser o çarneno. O, verê cû qaşo bi hewnêko dîyo sereyê Welî dekeno têmîyan û ey îqaz keno. Nê hewnê xo bi meseleyanê tarîxîyanê sîyasîyan xurt keno û tersê Welîyî zêdneno: "Nika koyanê ma wa tayê kesê xamî peyda bîyê. Dehwaya komunîstîye û nêzanê çik… Jû jûyî ra mizawir. Lananê tarîyan, eşkeftan û sîya birrî de meredînê ra, pertalanê teduşîye gindir kenê. Sosyalîstîye, komunalîye nêzana çik… Eke çimê xo gina ra mal û milkî, cinawurê yaban ra kî benê har" (Karakaş, 2021: 58). Koçek Selîm, nê hereketê ewroyênî Alîşêr û Seyîd Rizayî reyde dano têver ke senîn ê ke dima înan şîyê wel bîyê û şîyê, do ewro zî ê ke dimayê nê hereketî şorê wel bibê û şorê. "O Qoçkîrijo keçel", "Mêrikî hermeta xo kî şanaybî kaleka xo (…) Peynî de estûna Kirmancîye ver ra eşte. Her çî bî tofan û tertele. (…) Nika nê hende serran ra tepîya eynî qeyde. Ez pêhesîyaya, ê jewegê koyan yenê dewa şima şinê. Nêbo, nêbo talibê mi! Domananê xo înan ra bisevekne. Dewrê kokimî de Kirmancîye rê se bî, to rê kî hen beno" (Karakaş, 2021: 58). Seke aseno esasê xo de Koçek Selîm sermîyanê Keyeyê Qemerê Kejî Welîyî, bi tesîrê meseleyanê sîyasîyanê tarîxîyan û atmosferê polîtîkî yê ewroyî tersneno û ey ser o tesîr keno. Badê ke o şino Welî dekeweno mîyanê tersêkê girdî û seke dinya êdî bi çimêkê bînî bivîno. Labelê o hende kor beno ke êdî nêeşkeno meseleyanê dewrê xo, yanî ê atmosferê sosyopolîtîkî ke tede ciwîyeno baş tehlîl biko. Çike her ke şino dinya û atmosfero polîtîk bedilîyeno "Amerîka oyêmê deryayan ra ameybî noyêm de nîştbî Asyaya rojhelatî ser, welatî gunî û guneşîr bî. (…) Bîlhassa kî Vîetnam…" (Karakaş, 2021: 93). Na rewşa dinya hêdî-hêdî kurdan ser o zî tesîr kena, nuştox nê hêzê neweyî û tesîrê înan wina teswîr keno:

> "Terteleyî ser ra daçewres serrî şîyaybî. Reyê kî rêça Marksî ra dehwaya komunîstîye de damarade newîye peyda bîyaybî. Ê yê ke koyan ra çekan girêdanê roje bi roje zêdiyêne. Pertalê propaganda kaş û kuşan ra gindir bîyêne. Înanê zê Kemalî ra zobîna tayê miyane mîyînî kî gegane ginêne ra çiman. Yê nînan mîya xo pêt, şal û şapikê xo qabardîn, reng keweyo gewrax. Mêrikan bi tilsimê leşkerîye xo kerdîbî rêz. Tim rîserd û bêveng vinetêne. Eke qisey bikerê kî sînorê davîst çekuyan de çerexîne. Ê çekuyî kî leteyê xo çek û pêrodayene ser o leteyo bîn kî goynayîşê giregirsê xo ser. Însanan ra dûrî, gem û gêrişan de, çengel û eşkeftan de weşîya xo ramitêne. Bi roşta tîjîya şodirî çimê kesî nêginêne înan ra. Muxirbe ke ame war, bi pîzeyo vêşan asêne. Endî kotî ra ke çi ame ver, eştêne xo fek, tarîya şewe de biyene ra vîndî. Mabeyn de tayê çênekî kî biyayî. Çênekê xo kî ebe her çiyê xo kotbî tonê camêrdan. Xo werte de 'heval' vatêne jûbîn ra. Hema şarê kirmancî kî xo mabeyn de qalê nînan kerd, ge 'mîyîn' ge kî 'şalwarin' vatêne. Mîyînê koyan çend reyî ameyî Xaçeze kî. Êyê ke hermete desinde kotêne verê pirnika cînî û çênanê dewe. Camêrdê xo kî zê însanê Kirmancîye kursîyan ser o nê, cacim û astiran ser o çokê xo xo ver de kerdêne çepraşt zê heykelê Budayî roniştêne" (Karakaş, 2021: 94).

Seke ê vatişê bi name û venganê Georg Lukácsî roman, epîkê yew dinyaya ke hetê Homayî ra ameya ca verdene ya (Lukács, 2017: 94). Wexto ke Homa zî na dinya ca verdo û biterekno şoro êdî qehremanê ke zereyê na dinya de ciwîyenê (dinyaya fîktîf zî tede) na dinya rê benê xerîb, Homayî bêveng ê, sirrê na dinya êdî ne bi nîyazan ne zî bi îhsananê ziwanî yeno fehmkerdene (Lukács, 2017: 73). Qehremanê nê romanî zî seke bi fonê peyên yê komelê xo hêdî-hêdî bê bawerî, bê fikrêko înan komelê înan ra girê bido manenê. Çike terteleyêko zaf gird sey bobelat û tofanêk komelî ser ra vîyarto. Ê ke apey de mendê bi dej, derd, kul û tersê xo tekûtena mendê. Ser o zî mîyanê eşîran de hema ra zî pêkewtişî estê, hetê îtîqadî ra rayberêko bihêz û zerrîpak zî nêmendo ke komelî derûdormeyê erjanê serran de bîyaro têhet. Eksê ci kesê ke menfeetê xo dima yê hetê bawerî ra şarî îstîsmar kenê. Coka komel seke bê kok û bê erje mendo. Yew hereketo newe yo neteweyî yo ke hemverê feodalîte de zî yo, vejîyayo meydan labelê hema hêzêko zaf newe yo û şar hema înan nas nêkeno. No pêro atmosfero sosyopolîtîk yê pancas serranê peyênan, komelî ser o û Çê Qemerê Kejî yo ke fokusê romanî de yo ser o zaf zêde tesîr keno.

1.2. Romanê Çê Qemerê Kejî de Gêrayîşê Nasnameyî û Pêkewtişê (Nakokîya) Azan

Vilabîyayîşê Çê Qemerî Kejî de çiqas bara atmosferê sosyopolîtîkî û xapênayîşê Koçek Selîmî bibo hende zî, beno ke hîna vêşî, bara gêrayîşê nasnameyêk û pêkewtişanê mabênê azan est o. Çike azo verên birayê Welî û Alî nêeşkenê hedîseyanê neweyan teqîb bikerê û xo aver berê. Ser o zî exlaqê înan hemverê şarî de çiqas hîra bibo zî ê keye û domananê xo rê zilimkar ê. Sermîyanê keyeyî Welî qet nêeşkeno lajanê xo de aşt bibo, înan fehm biko û coka badê hewnê Koçekî terseno, "Domananê xo ra vîçikê umîdê xo çîn bî" (Karakaş, 2021: 60), çike seba siba yê, meştîya keyeyî, kesî sey sermîyan nêvîneno. Lajê eyo gird Fikrî yo û mabênê ey û pîyê ey de pêkewtişê azan û tenaquzêko gird esto. Fikrî wexto ke maya xo ra beno, doxumêko zehmet o û coka "Pola xo ya çepe qineste ra ca vejîyena" Fikrî her ke beno pîl xo nas keno wazeno ke tayê çîyî keyeyê înan de bibedilîyê labelê na reye o û pîyê xo yo sermîyan yenê tê rî. Sey nimûne Fikrî wazeno ke ê êdî yew traktore biherînê labelê datê ey û pîyê ey hemverê nê fikrê ey de galimê ey kenê. Rojêk zî Fikrî wexto ke qorrayîş û borrayîşê pîyê xo ra aciz beno û cewabê ey dano, pîyê ey hende ey kuweno ke tay maneno qinesteyê eyo rast zî cayê xo ra vejîyo, nê kuwayîşî ra goşêkê ey kerr beno. Pîyê xo ra ke hêvîya xo birneno na reye verê xo sey hêvîyêka peyêne açarneno datê xo, labelê dat pî ra apey nêmaneno ser o zî şono pîyê ey rê gerreyê ey keno, pî na reye bi qamçî dano Fikrî ro. Fikrî êdî vengê xo nêkeno labelê pî "Mi de çik û çik nayê, hak ra vejîyayo pê qaşilê hakî qayîl nêbeno! Tereso teres! Ero ti sax kirê mi ra kewtê" (Karakaş, 2021: 63), vano û Fikrî seba pîyê xo "Hero Leng", "Gêjo Kerr" bî, xora pîyê ey çiray bi nameyan venga gedeyanê xo nêdano "nêrey" û "nêrow" seba ey bes ê.

Çê Qemerê Kejî bîyo nêbîyo "mal û mulxit tim têwerte der o" coka Fikrî na reye vano ke "Çayê xo rê banode newe û rindek nêvirazenîme? Naca kî wa pêro mal û naxirî rê bimano" (Karakaş, 2021: 65). Labelê cewabê Welî "Law Hero Leng, vengê xo bibirne, ê qalçeyê to yê bînî kî cêvejenê, zê berateyî to erzenê verê kutikan!." (Karakaş, 2021: 66). Naye ser o Fikrî heme omîdê xo înan ra birneno, beno hostayêko baş yê dêsan ke êdî mîyanê şarî de sey 'Hostayo Leng' name beno, nanê xo bi keda xo û areqê çareyê xo vejeno, hêdî-hêdî Çê Qemerê Kejî ra keweno dûrî. Naye ser o Welî lajê xo yê hîrêyinî Memedî pilosneno xo dest, Memed zî vatena ey nêkeno didi. Ge-ge o zî sey Fikrî çuy û qamçur weno labelê ey "Çuya pîyî, raya rehetî ya, xo rê çilaya meştî qebulkerdêne." Coka Welî zî wazeno ey herinda xo de werizno, "Memedê mi biaqil o, zaf biaqil o! (…) Ez ey de nîyadana, meştîye Çê Qemerê Kejî vînena. O hende ke esto çilaya çê ma tafistî ya. Tilê çareyê ey de damara kalikê mi Hemedê Kejî ginena ra çiman" (Karakaş, 2021: 69). O zî her ke şino wazeno sey pî û apê ey biba borbor û bix-bixa ey coka nameyê ey sey Memobix maneno.

Na reye Welî sey hêvî lajê xo Kemalî vîneno, seba ke heyranîya xo bi Ataturkî esta nameyê ey naybî lajê xo ra û xo bi xo "hema çi name yo" vatêne. Dima seba ke o zî bibo sey Mistefa Kemalî guret berd da mektebo bi pansîyon. Kemal zî zaf-zaf waneno, kitab, defter û qeleman ra vêşî her çî xo vîr ra keno. Somestiro pîl de ke yeno keye xo sey yew xerîbî dano kinar qarişê çîyêk nêbeno, kirmanckî seke ci rê tomete bibo tim tirkî qisey keno, êdî o, a dinyaya ke mîyanê ci ra vejîyayo a dinya û keyeyî rê xerîb o. Her hetî ra hem sey ziwan hem sey fikir hem zî o yew pîlê kurdan zî nas nêkeno labelê giregirê sûrê marksîst û komunîstî pêxemberê ey ê ke seba a dinyaya ke o tede ciwîyeno de yew manaya nê "pêxemberanê eyê sûran" çinîya. Beno ke coka dima êdî somestiranê pîlan de zî Kemal nêno keye. Çike dekeweno sewdaya sîyasetî dima tena, Marks vano, Mao vano, gerîla vano. "Mêrik oxirê zê pawitena pîyê xo Mistefa Kemalî nê, şew û şodir Maoyê Çînî wendo. Dehwaya Kemalîstîye nê, komunîstîye dima bî" (Karakaş, 2021: 73). Êdî pîyê ey çimanê ey de "feodalêko cahîl û komprodor" o. Badê ke o û pîyê xo pêkewenê Kemal çeke girê dano û vejîyeno koyan ser. Badê ke hêvîya Welîyî Kemalî ra zî birîyena lajê ey o qij Cemal yeno vîrê ey labelê "Ya Heq! Însan ci ra her vajo herî rê gune yo. Lajek bêmezg o. Bêzagon o. Her qet ke nê, kar û barî rê beno, ma Cemal…" (Karakaş, 2021: 77). Raşt a zî Cemal hende safek o ke rojêk embazê ey, ey xapênenê ke şoro suke de dezge rono û kesayan biroşo. Embazê ey resenê amancê xo, no mesele fek ra fek vila beno û nameyê Cemalî mîyanê şarî de sey "Çerçîyo Qol" maneno. Wexto ke hêvîya Welîyî heme lajanê ey ra birîyena wina dekeweno ters û xofan mîyan:

> "Endî Welî rê eyan û beyan bî ke ey ra tepîya wel û weleng a… Paganê Çê Qemerê Kejî de sincî ruwîne. Murjêr her ca tênimeno. Mar û milawunî tey fetelîne, bi keyfê xo singesing kaykenê. Hero Leng bi çerçiye gîyê kutîkî kî desmale gênê reqesîne. Memobix çi şikîno ke înan de baş bikero. Jevegê koyan çeke şaneno ci keno eleg pirojin ano war. Ma mêrik biyo pilorê pîlan. Giregirsan de kabok erzeno. Dehwaya komunîstan de bîyo zê dewrêşan. Ne ser ne bin… Her çiyê dinya ano têduş. Gama sifteyine kî Çê Qemerê Kejî yo… Gereka o areq û emegê ma Xaçezijanê virtkelan rê bare bikero. Feyz û felsefeya xo Marks ra Maoyî ra cad bena. Şoreşê kulturî şaneno pê, gilê çekan de çiçekan resneno. Parolaya xo kî pêrodayiş û proleterya… Nînan ra zobîna her çî hêç û pûç, va xo xo de" (Karakaş, 2021: 102).

Seke yeno vînayene o terso ke Koçek Selîmî toximê ci eştîbî zerrîya Welî roje bi roje gird beno û aj dano. Tîya de tesîro tewr gird zî azo verên Welî û Alî nêeşkenê hedîseyanê sosyopolîtîkanê dewrê xo baş analîz bikê û gedeyê Welî roje bi roje nasnameyêkê bînî dima pîyê xo rê û keyeyê xo rê benê xerîb. Bîlhesa Kemal û pîyê xo sey di hetanê

cîyayan hemverê yewbînan de vindenê êdî. Seke Anuk zî bala ma anceno ser romananê zazakî de rexneyê sîstemê feodalî û axatî sey tema tayê romananê bînan de zî ameya şuxulnayene (Anuk, 2023: 327-330). Labelê nê romanî de no sîstemo feodal mabênê pî û lajî de nakokîyêk virazeno û beno dewaya pêkewtişanê azan. Coka Welî her ke şono pîyê xo ano vîrê xo, o sîstemo ke înan bi serran a dewam kerdo û resayo ewro, labelê tengijînê Welîyê tewr gird o yo ke do ey ra dima se bibo, nuştox nê tengijînê Welî wina mojneno ra:

> "Pîyê xo Qemerê Kejî ame vîr. Însanode xirt û xoser bî. Piyayî û polatîya xo zanêne. Ne derdê pîlîne de bî ne qertanîye zonêne, ne kî dehwaya axayîne kerdêne… Hem axayîne çik a ke… Qemerê Kejî bi xanedanî, bi nandarî, bi rîhuyayîşî, bi kar û kerdeyanê xo zê paşayan hurmet dîyêne. Welî bi xo azê însanêde nîyanênî bî. O însan kî azê Hemê Kejî… Kej bi xo kam o, pîzeyo çendin o, kam çi zano ke. Nameyê xo zê mohrê pîl û pîlan her çî ser a. Damara xo bîya ra derg, ameya resta Welê Qemerê Kejî. Ma Welî ra pey?" (Karakaş, 2021: 100).

Labelê her ke şino sîlsîleyê hedîseyanê vilabîyayîşê Çê Qemerê Kejî yo ke dest pêkerdo dekeweno rayîrêkê hîna lezûbezî. Welî bi na bêomîdî û terso ke Koçerî vistîbî pîzeyê ey wazeno Hewese reyde bizewicîyo û sey çare û hêvîyêka newa gedeyê ey bibê. Fikrî bi nê hêrsî Zelxe remneno Çê Qemerê Kejî ra aqitîyeno û şono hemverê înan de xo rê yew ban dano piro. Badê cû Welî zî Hewese reyde zewicîyeno û organîzasyon yeno Welî rê ceza birneno: "Dedo, no nuşteyê organîzasyonî yo. Zê mohrî dayo piro. O bîn kî to rê ceza birnaya. Cezaya to hîris hezar lira ya. Na xete meqbûzê ceza ya" (Karakaş, 2021: 146). Badê zewacê înan panc serrî vîyarenê labelê Hewese ne dol gêna ne kî az dana Welî her ke şono bêomîd beno û sihetê ey zî xeripîyeno. Nê mabênî de mîyanê şarî de heme îtîbarê Koçekî vindî beno hemverê ey de yew propaganda yena kerdene. Çike êdî atmosferêko sosyopolîtîkêko newe esto ke, no sîstem û hêz hem dewaya netewetî keno hem zî hemverê feodalîte û neheqîyê ke mîyanê şarî de estê; çi hetê rayber û pîranê sexteyan ra, çi hetê sermîyandaranê girdan ra, vindeno. No mabên de kênayê Welî Gule û Sare zî binê tesîrê nê hereketî de manenê û ê zî sey birayê xo Kemalî vejîyenê koyan ser. Çike ê keye de na sîya dêmarrî ra eciz bîyê û xo rê rayîrêkê xelisîyayîşî dima gêrayêne. "Na tenge de hermetê koyan ci rê biyaybî modelê serbestîye" (Karakaş, 2021: 151). Her dî wayî seke nêwazê qederê maya xo ya bêveng a ke her çîyê pergalê pederşahî qebul kerdîbî biciwîyê û coka derheqê heq û huquqê cinîyan de fikirîyayêne, qisey kerdêne û tewr peynî zî nê fikrê xo sey birayê xo Kemalî çarnenê pratîkî, labelê ê di sîstem û îdeolojîyanê cîyayan mîyan de yê. Çike Kemal zî hema koyan ra dewaya Mao û Marksî dima gêreno. Bîlhesa badê şîyayîşê kênayanê xo paştîya Welî şikîyena, êdî qorrayîş û borrayîş ra zî keweno. Nê mabênî de birayê Welîyî Alî bi zorê cinîya xo Sosine êdî Welîînan ra cîya beno û seba wendişê lajê xo Qemerî şonê sûke, axirî lajê înan Qemer beno memur. Lajê Welîyî Cemalo ke muptezelê tutin û alkolî yo, sûke de bi şekilêko serxoş mireno. Seba ke kes nêzano o kam o ey benê mezelenê bêwayîran de nimnenê, keyeyê ey, ey ra xeber nêgîno. Êdî tena derûdormeyê Welî de Memobix maneno, Welî sewbîna omîd nêvîneno û giştaneyê baw û bawkalan keno engişta ey. Hewese seba ke nê îqtîdar û hêzê ey ra fayde bivîna ey Nazlî reyde zewecnena. Labelê Nazlî hemverê aye de sere nêronena. Fikrî zî mireno. Badê cû zî Welî mireno. Memobix zî sey heme dewijan bawer keno ke kupê zerdan yê Çê Qemerê Kejî estê û pîyê ey cayê ci nêmoto ey. Xora êdî mal û milkê Çê Qemerê Kejî zaf tay mendo, Memobix kuweno "nê kupanê zerdan" dima labelê înan nêvîneno û mireno. Badê ey lajê ey dekeweno nê zerdan dima, bi dedektor her cayî gêreno tewr peynî mezelanê kalikanê xo zî rijneno badê ke çîyêk nêvîneno sey datê xo Cemalî dewe ra vejîyeno û şino ke kes nêzano se beno bi ey. Yanî êdî romanî de azo verên Welî nêeşkayo xora dima seba nê keyeyî sermîyanêk biverdo û merdo. Azê dîyinî ra lajê ey kênayê ey ko ra yê, Fikrî û Cemal merdê, aqibetê Kemalî ra haya kesî çinîya. Sey estûna peyên Memobix zî bê ke erjêk bido gedeyanê xo merdo û lajê ey seba a efsaneya kupanê zerdan mezelanê baw û bawkalanê xo zî weşanano û tewr peynî dewe terikneno û şino. Bi nê şekilî ya o keyeyê Qemerê Kejî yo ke bi serran a xanedan bî, puyeno û tewr peynî zî vila beno û şono. Badê serran Qemerê lajê Alî gedeyanê xo reyde yeno dewe mezelanê kalikanê xo ser. Lajê ey Gul Hesen uja de yew giştane vîneno. Wexto ke agêrenê, dapîra ey Sosine nê giştaneyî vînena, fehm kena ke no giştaneyê Çê Qemerê Kejî yo û dest pêkena sey sanikanê Şehrazate sanika Çê Qemerê Kejî înan rê qisey kena, hama tirkî. Seke aseno êdî nê keyeyî ra tena gede û torinê birayê Welîyî Alî mendê. Labelê ê zî sûkêka dûrî de erd û warê bawkalanê xo ra dûrî ziwanê dapîra xo ra fehm nêkenê û dapîre mecbûr manena ke heme ê serencamanê baw û bawkalanê înan bi tirkî înan rê vaja.

Zafane romananê bi nê şekilanê ke bi perspektîfêkê realîstî paştîya xo şanaya atmosferêkê sosyopolîtîkî, derheqê cuya rojane ya komelî de zaf zêde detayê balkêşî estê. Labelê nê romanî de ma detayan û teswîranê tecrubeyanê cuya rojane nêvînenê. Tena destpêkê romanî de wexto ke Koçek Selîm yeno dewa Xaçeze û cem girê dano, ma derheqê nê cemî de teswîranê balkêşan yê realîstan vînenê. Reyna destpêkê romanî de wexto ke keyeyê Welî teswîr beno ma tayê teswîr û detayan vînenê, "Dêsê odaya pîle û pîranê Çê Qemerê Kejî ra tayê fotografî darde kerde bîyayî. Mabeynê nê fotografan de zê Sey Rizayî çend giregirsê kirmancan û yê Rayber Alî Xidirî bî" (Karakaş, 2021: 47). Reyna wexto ke Welî, Koçek Selîmî rê xizmet keno ma tayê detayanê werdîyan yê cuya rojane vînenê: "…xonça darde we, îbriq û lengerîye Welî dest de…" (Karakaş, 2021: 51).

2. Romanê Zarokên Ber Çêm

Romanê *Zarokên Ber* Çêm reya verêne serra 2012î de weşanxaneyê Lîsî ra (Kulek, 2012), sey çapê dîyinî zî serra 2015î de weşanxaneyê Avesta[1] ra (Kulek, 2015) weşanîya. No romano hîrêyin yê nuştoxî her di romanê ke ey ra ver ameyê nuştiş -*Nameyek ji Xwedê re* (2007), *Otobês* (2010)- hetê muhtewa ra zaf cîya yo. Nuştox bi xo na rewşe û nê cîyayîyan wina ano ziwan: "Beno ke mi verê cû tayê çîyê goreyê tayê kesan zelal nîyê û bixumam ê nuştê. Kifşkerdiş biney zî manaya ci naya ke wexto ke ti çîyêk biceribnê, cigêrayîşêk kenê, peyên de kifşêk kenê, wexto ke kifşêk zî kenê esasê xo de serê çîyêk zî akenê, ke ti serê çîyêk akenê o çî dîyar beno. Beno ke badê nê di romanan êdî hewce nêkerdêne ke ez serê çîyan bigîra, mi waştêne çîyan rasterast bi nameyanê xo, bi zemanê xo estê, fîksîyonê xo rê bika bingeh" (Kulek, 2019: 6) No romano realîst yê nuştoxî girêdayeyê realîteyê dewrê xo bibo û bi teknîkê romanê realîstî bêro nuştene zî nuştoxî mûniteyê romanê xo oxirê/raya realîte û rastîye de xerc nêkerdo. Seke Eagleton zî behs keno "Merdim bê ke rastîye bixeripno eşkeno rastîye xizmetê xeyalî de bişuxulno" (Eagleton, 2012: 126). No zî bi saya "Eke fîksîyon girêdayeyê mentiqê xo yê mîyanênî bimano bi dinya ra têkildar o. Yan zî bi vatişêkê bînî, bi şekilêk yew dinya bimojno ra mentiqê xo ra girêdaye yo. Merdim eşkîno zereyê ci û teberê ci meqlûb biko" (Eagleton, 2012: 146).

No roman hetêk ra eşkîno sey romanêkê tarîxkî û realîstîkî zî bêro erjnayene. Roman herçiqas rasterast bi metodanê romanê klasîkî û temayanê klasîkan ser o awan nêbo zî realîte û îdeolojîyê dewr û dewranê xo, meseleyê komelkîyî xo rê kerdê binge û fotografêko dem û dewranê ê wextî yê komelî yo. "Eke romano tradîsyonel yo rastvîn yew fotografê ê çîyê ke temsîl keno yo romano modern yo badê seserra 19. sey yew fîlmê hîrêdîmensîyonin yê ê çîyê ke temsîl keno, yo (Antakyalıoğlu, 2021: 51). No roman zî esasê xo de yew fîlmo zaf hetin yê komelî yo. Yanî nuştoxî bi şekilêkê realîstî sey kameravanêk parçeyê cuya kesanê eleladeyan neqil kerda (Baqî, 2019: 15). Çike "realîzmo tradîsyonel însanî sey yew mewcûdîyetê sosyalî vîneno û rewşa mevcûdîyetê karakterî konseptê ci yê sosyolojîk û tarîxkî ra cîya nêvîneno" (Antakyalıoğlu, 2021: 54). Karakterê nê romanî zî rastîya komel û tarîxî ra azade nîyê. Nê romanî de nuştoxî sey karnavalêk mûniteyê xo derûdormeyê zaf kesan/karakteran de, yew demê zaf dergî de û bi vatoxanê cîya-cîyayan awan kerdo. No çî seba wendoxanê ke musayeyê vatox/e û teknîkê klasîkî yê fehmkerdiş û dekewtişê mîyanê mûnite û atmosferê romanî zehmet keno. Beno ke coka nuştoxî peynîya romanî de yew şemaya karakteran nesil bi nesil daya. Cêr ra ma ê tabloyê nuştoxî pêşkêş kenê:

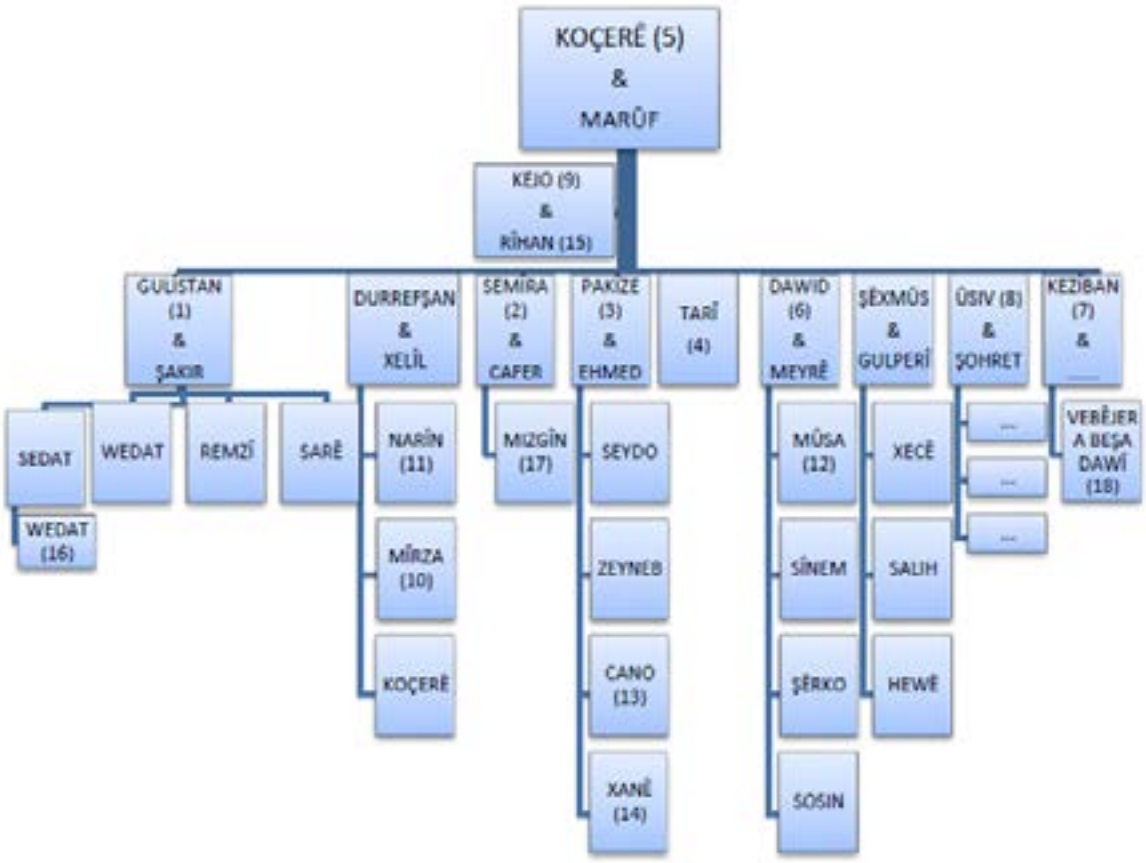

1 Pêro ciragirewteyê na xebate nê çapî ra ameyê dayene.

Seke tabloyê corênî ra aseno no roman romanê çar azanê (nesilanê) cîya-cîyayan o. No roman 18 beşî ra werê yeno. Vatoxê/a romanî zî her beşî de kesêko/a cîya yo/a ke ma mîyanê kewaneke de binê nameyanê nê kesan de nimreyê beşê ke ê vatoxê ci yê îlaweyê tabloyî kerdê.

2.1. Unsurê Bingeyînî yê Romanî

Na xebate de amanco sereke analîz kerdişê awanîya romanî nîyo. Labelê seba ke no roman awanîyêka klasîke ser o awan nêbîyo, seba fehmkerdişî, nê beşî de ma unsuranê bingeyênanê romanî ser o vindertê. Labelê wexto ke ma nê unsurê bingeyênî pêşkêş kerdê û erjnayê, ma perspektîfêkê sosyopolîtîkî reyde, derûdormeyê sînoranê sosyolojîyê edebîyatî de ewnîyayê nê unsuranê bingeyênanê romanî ra.

Mûnite: Roman bi şewêka wisarî, bi barkerdişê nê keyeyî, Dêrişî ra ver bi Bismilî, dest pêkeno. No keye o wext zaf zî hîra nîyo; keye de kutikê înan Tûjoyî ra teber nê kesî estê: Dapîra keyeyî Koçerê, lajê aye Kejo û veyva aye Rihane û kênayê înan Gulîstane, Durrefşane, Semîra û Pakîzeya çewresroja. Kênekêka înan zî badê Gulîstane, wexto ke Gulîstane hema newe dest bi xeberdayîşî kerdo bîya labelê hema ke çewresê aye nêvejîyayê merda (Kulek, 2015: 16). Behsê na kêna qet nêbeno tena beşê peyênî de badê ke Rihane mirena kênaya aye Semîra behs kena ke a hewnê xo de dîya: "Gedeya aye ya dîyina merda her şewe bi renc û bermayîş xo eştêne mi ser û vatêne 'maya mi ra vaje wa heqîqeya mi bida.' Uca de do dewaya nê çîyî aye reyra bikê" (Kulek, 2015: 393). Xora sebebê barkerdişê nê keyeyî zî na kênaya çarine ya çewresroja ya. Koçerê bawer kena ke êdî Dêrişî de nan û awa înan nêmenda û ê ancax tîya ra bar bikê do keyeyê lajê aye bi gedeyêkê lajî şên bibo. Çike aye nêwazena ke lajê aye Kejo zî sey xo tekûtena (bê pî û bira) bimano û bibo "tayekî bi tene". Labelê ma badê cû beşê 15.î de vînenê ke sebebê nê çîyî tena no bawerkerdişê Koçerê nîyo, bandora meseleyanê sosyolojîkan yê sey dewaya erdan û hêgayan zî nê koçî de esta (Kulek, 2015: 334).

Karakterî: No roman hetê karakteran ra û kadroyê şexsan ra zaf dewlemend o. Çike no roman, romanê dewrêkê (yan zî çend dewran) zaf dergî yo ke heta peynîya romanî esasê xo de zereyê heman romanî de serebût û serencamê çar azan esto.

Azê Yewinî, Koçerê û Marûfê Mamed ê, dewrê înan peynîya serdemê osmanîyan o.

Azê Dîyinî, Kejo û Rihane yê, Kejo wextê Mehkemayanê Îstîklalî de 8-9 serra bîyo û qedîyayîşê herbê verênî yê dinya de hema zaf qij bîyo. Xora wexto ke pîyê ey seba herbî benê eskerîye o hema pîzeyê maya xo de bîyo. Texmînî Kejo mabênê serranê 1916-1918an de maya xo ra bîyo: "Herbo ke sey loxêk cîhanî ser ra vîyartîbî, qedîyabî, dinya vila bibi û kurdî xerq bîbî. Dîwanê Siltanî weşanîyabî. Lajê aye [Kejo] hema bê name û bê pî, sey leyêke qame eştîbî, çi bigîro lingan ser kewtîbî" (Kulek, 2015: 116). Rihane wextê hedîseyanê armenîyan de geda bîya.

Azê Hîrêyinî, gedeyê Kejo û Rîhane yê; Gulîstane, Durrefşane, Semîra, Pakîze, Tarî, Dawid, Şêxmûs, Ûsiv û Kezîbane. No az texmînî mabênê serranê 1940-1967î de maya xo ra bîyo. Çike bi teknîkê flaşbekî Rihane vîyarteyê xo ana xo vîrî, wexto ke şona dewa mayaxoînan ê tarîxî wina ana vîrê xo: "…, hema Durrê çend aşma bî, karwanî ameyêne û şîyêne, înan şarî ra vatêne, Mehabad de dewletêka kurdan awan bîya, nêza' Mehabad kotî de bî, Durrê aye kiftan de, dabî rayîr û şîbî Dêrbend" (Kulek, 2015: 332). Seke yeno zanayena Komara Mehabade serra 1946î de ameybî awankerdene, o wext kênaya aye ya dîyine Durrê maya xo ra bîya. Mabênê kênaya pîzeyê ewilî Gulîstane û Durrê de zî kênayêka aye bîya û merda coka kênaya verên ya nê keyeyî texmînî mabênê serranê 1940-44 de maya xo ra bîya, kênaya înan ya tewr qije zî texmînî serra 1967î de maya xo ra bîya.

Azê Çarinî, gedeyê azê hîrêyinî yê, torinê Kejo û Rihane yê.

*Azê Pancin*î, ma tam nêeşkenê vajê ke roman heta azê pancinî resayo labelê beşê 16î de tena ma torinê Gûlîstane Wedatê gedeyî sey vatox vînenê.

Mekan: No roman bi koçê dewa Mêrdînî ya Dêrişî ra ver bi Bismilî dest pêkeno. Dewa Dêrişî sey mekan beşê verênî de sahneyanê koçî de vîyarena û badê cû wexto ke ge-ge qehremanê romanî şonê uca ma na dewe sey mekanî, zereyê romanî de vînenê. Reyna kênaya keyeyî Pakîze sey veyveke şona Dêrîş labelê dima aye zî agêrena Bismil. Mekanê esasî yê romanî qezaya Dîyarbekirî Bismil a û xora o çemo ke uca de yo nameyê xo dayo romanî. Merkezê Dîyarbekirî bi xo zî beşo ke Durrefşan û birayê xo Ûsiv bi trêne şonê hepis û beşê peyênî de vatoxa peyêne Dîyarbekir de unîversîte de wendekar a nê beşan de sey mekan vîyareno.

Wext (Zeman): No roman texmînî werteyê serranê 1950an de dest pêkeno û serra 2002î de qedîyeno. Labelê seba ke nê romanî de wextêko kronolojîk çinîyo, bi saya teknîkê peyserşîyayîşî (flaşbek) esasê xo de roman peynîya dewrê osmanîyan ra heta serra 2002î şono. Karakterê romanî wextî bi tarîx û teqwîmî ney bi tayê meseleyanê muhîman name kenê. Demêko zaf derg xora hesabê teqwîmê mîladî hema ra zî mîyanê şarî de aktîf nêyeno şuxulnayene.

"Bi hesabê ma des û hîrê rojî mendê, pîrê vatêne" (Kulek, 2015: 150). Cayêk de zî Koçerê torinê xo Ûsivo ke şono mektebî reyde dekewena nê şerê tarîxî mîyan "Bi hesabê ma, dapîra ey vana, des rojî mendê hamnanî rê. 'Ney Pîrê', vano Ûso, nayîk o ma do qarneyan bigîrê. Ma kewtê hamnanî. 'De wus, belqitîyayo!" (Kulek, 2015: 151). Seke aseno nuştoxî realîteya nê wextî yê şuxulnayîşê kurdan zî sey mîyanê şarî de moto ra. Roman wexto ke dest pêkeno ma emrê Durrê û Gulîstane ra vecenê ke wext mîyanê serranê 1950an o û reyna wexto ke ma hedîseyanê sîyasîyan teqîb kenê ma vînenê ke roman serra 2002î de qedîyeno. Labelê bi wasitaya teknîkê peyserşîyayîşî (flaşbek) yê Koçerê, Kejo û Rihane, ma şonê resenê peynîya seserra osmanîyanê ke seba her yew karakterî/e meseleyê muhîmî yê sey surgunkerdişê Mîrê Hekarîyan, Şerê dinya yo gird, meseleyê armenîyan, serewedartişê Şêx Seîdî, hedîseyê Dêrsimî vînenê. Seke Mendilow bala ma anceno ser "Romanê ke behsê vîyarteyanê karakteran kenê, teknîkê peyserşîyayîşî şuxulnenê, vîyarteyî mîyanê rewşe de danê. Yanî 'demo vîyarte' mîyanê hişê karakteran de yo û no demo vîyarte, zereyê demê nikayinî de yo ke seba hîkayekerdişî yeno şuxulnayene" (Mendilow, 2004: 225). Nê romanî de wext rasterast mîyanê kronolojîyêk de û bi şekilêkê eşkerayî nêameyo mojnayene. Romanan de wext eşkîno ge-ge bi tayê îşaretan, tayê hedîseyanê tarîxîyan, dewrêk de eşya, cil û bergî, mobîlyayê ke bîyê moda bêro hîskerdene (Tekin, 2006: 126-127). Nê romanî de zî ma wextî bi saya tayê hedîseyanê tarîxîyanê muhîman û bi tayê çîyanê komelkîyan vejenê ke cêr ra ma do behsê nê hedîseyanê tarîxîyan û bedilîyayîşanê komelkîyan wextî reyde bikê.

Vatox (Vebêjer): Nê romanî de nuştox sey vatoxî, keso hîrêyin o ke romanî de haya ci her çî ra esto bişuxulno zî her beşî de karakterêk kerdo merkez seke dekewto hişê înan mîyan û çimanê înan ra hedîseyan mojneno ra. Yanî o vatoxo keso hîrêyin zî tena ê çîyanê ke yan zî o mekano ke no kes tede yo yan zî vîneno, hişê xo ra vîyarneno mojneno ra. No teknîk romanê Faulknerî yo "As I Lay Dying" de zî ameyo şuxulnayene (Faulkner, 2020); (Faulkner, 2012). No teknîk zafane sey mesafe yo ke mabênê nuştox û metnî de yo yeno naskerdene û ma serebûtan çimanê ê karakteran ra, ê ke nuştox dekewto hişê înan mîyan, vînenê. Seke tesîr û hukmê zanayîşî yê nuştoxanê nê teknîkî ê vatoxê îlahî yo ke her çîyî vîneno û zano ra hîna sînorkerde yo. Labelê Wayne C. Booth vano ke esasê xo de vatoxê nê teknîkî zî wayîrê zaf zanayîş û azadîyanê bêsînoran ê:

> "Romanê Faulknerî "Sekeratî Ver de" de, ma alelusul dekewenê hişê şîyes karakteran ke no nêno a mana ke ma tena çîyê ke zihn û hişê nê şîyês karakteran de yê vînenê. Yanî no beno sebeb ke seke tehkîye girêdayeyê nuştox o ke her çî zano nîyo. Labelê no teknîk mukemelîyetê her çîyî zanayîşî yo. Nuştoxo zimnî/sergirewte ma ra taleb keno ke ma rasterast bawerîya xo bi hêzê eyê ke xeybî ra xeber dano bikê. Ganî ma qet guman nêkerê ke o derheqê nê şîyês zihnan de her çîyî zano. Bi kilmî, tehkîyeyo xeyrîşexsî her çîyî zanayîşî ra remayîş nîyo, esasê xo de -nuştoxo heqîqî zî qasê her wextî bi şekilêko 'xeyrîtebîî' her çîyî zano. Eke viraşteyîya eşkera xeta bibîyêne (ke nîya), tehkîyeyo modern qasê tehkîyeyanê Trollopeyî do bi xetayan pir bibîyêne" (Booth, 2012: 173).

Heman rewşe seba nê romanî û nuştoxê ci zî vîyartbar o. Seke bi saya ê teknîko ke şuxulnayo mabênê nuştox û tehkîyeyê ey de mesafeyêko zaf gird esto labelê peynî de sey pêroyî ma vînenê ke nuştox dekeweno mîyanê hiş û zihnê karakteran û esasê xo de o zî sey vatoxê îlahîyî derheqê înan de her çîyî zano. Seba ke mûnite û vatoxê romanî hîna baş bêrê fehmkerdene cêr ra ma beş bi beş vatoxî motê ra. Reyna ma hedîseyê muhîmî yê ke nê beşan de qewimîyayê zî motê ra:

Beşê 1. Vatoxe, Gulîstane:

Roman bi barkerdişê Dêrişî ra Bismilî dest pêkeno. Tarîxê nê barkerdişî rasterast nêameyo dayene, seke ma cor ra zî behs kerdîbî nuştox qet tarîxan rasterast nêdano û ma ancax tayê hedîseyan ra tarîxê romanî vejenê. Seke ma cor ra zî îzeh kerdîbî ma zanê ke kênaya dîyine ya keyeyî Durrefşane serra 1946î de maya xo ra bîya labelê mabênê aye û waya aye ya girde Gulîstane de yew kênaya bîne bîya û merda. Texmînî mabênê Gulîstan û Durrefşane de 3-4 serrî yan zî 4-5 serrî estê. Wextê nê koçî de Gulîstan 12 serra ya, "dergîya diwês serranê emrê xo de şîya" (Kulek, 2015: 18). Texmînî no koçkerdiş, yanî beşê verênî yê nê romanî, destpêkê serranê pancasinan de (1953-54) dest pêkeno.

Beşê 2. Vatoxe, Semîra:

Nê beşî de ma vînenê ke koçê înan yê Bismilî ser ra hema-hema hîrê serrî vîyartê, "di aşmî û hîrê serrî" dima nê keyeyî rê, Bismil de, yew gedeyo laj Tarî beno.

Beşê 3. Vatoxe, Pakîze:

Nê beşî de kênaya ewile Gulîstane (Gulê) zewicîyaya êdî, Tarîyê di-hîrê serreyî de nêweşîya epilepsî esta. Pîyê înan Dîyarbekir ra bi qelenê kênaya xo Gulê, keyeyî rê yew radyo hêrîneno.

Beşê 4. Vatox, Tarî:

Nê beşî de lajê keyeyî Dawid zî bîyo. Texmînî serra 1961î ya, "Mele Iraq de ereban reyde kewto şerî" (Kulek, 2015: 109). Nê şerî ra qest îhtîmalo gird, serewedartişê 1961î yê Mela Mistefa Barzanî yo. Çike seke yeno zanayene,

serra 1958î de Mela Mistefa Barzanî û embazê xo Yewîtîya Sowyetan ra agêrenê Iraqî û goreyê qanûnê esasî zafê heqî dêyayê kurdan. Labelê badê cû reyna heqê kurdan yenê îstîsmarkerdene û hukumat êrişê kurdan keno. Coka 11ê êlula serra 1961î de şorişê kurdan dest pêkeno (Barzanî, 2021: 31).

Beşê 5. Vatoxe, Koçerê:

Nê beşî de Koçerê şîya dewa xo Dêriş û bi saya teknîkê flaşbekî ma şonê vîyarteyê Koçerê. "Pîyê aye, hekîmê koşka Mîrê Hekariyan, Mîrza Hekîm û koçê înan zozananê Çelê kerdîbî. O wext hema a geda bî" (Kulek, 2015: 111). Ê bar kenê yenê Dêriş û Koçerê Marûfê Mamedî reyde zewicîyena, pîyê aye, aye uca verdano û koç keno şono cayêkê bînî. Şerê dinya dest pêkeno û "Rojêka hamnanî mehseran ser o, behsê Şerî kerd. Xopana bi nameyê Seferberîye camêrdêk dewan de nêverda. Mêrdeyê aye zî xort û camêrdanê dewe reyde şî hawara Romî. (…) şewêka çileyê zimistanî de aye lajê xo ard dinya (Kulek, 2015: 115).

Wextê nê beşî, reyna mabênê serranê 1961-62î yo ke hema şerê Melayî hemverê ereban de berdewam o û seke Yeğen zî mojneno ra seba ke no serewedartiş herêmanê bînan yê Kurdîstanî ra zî paştî gêno hetê neteweperwerîye yê serewedartişî mojneno ra (Yeğen, 2020: 90). "Şarî çî-mî, teftal, pereyî, yan zî hema çi bibîyêne dayêne tê û Melayî rê erşawitêne Başûr" (Kulek, 2015: 124). Koçerê zî giştaneyê xo yê serran engişta xo ra vejena û erşawena. Nê Beşî de wexto ke Koçerê Dêriş ra agêrena Bismil, "Rihane aye ra vat ke xwazgînîyê Durrefşane estê, aye wazenê. Yewo xerîb o. Hetê Gêlî ra yo. Kesê ey tîya de çinîyo, tena yo. Îstasyona trêne de karmendêk o (Kulek, 2015: 125).

Beşê 6. Vatox, Dawid:

Nê beşî de êdî heme gedeyê Rihan û Kejoyî bîyî. Durrefşane zewicîyaya dindanê kênaya aye Narîne vejîyayê. Texmînî serra 1972-73 ya. Çike pirdê Bismilî (1970-1973) (https://www.bismilhaber.com.tr/bismil-koprusu-tarihi-ve-ulasimi) ver bi qedîyayîşî yo. Reyna hema Eyşe Şan nêşîya Bexda "siba Eyşe Şan yena Bismil" (Kulek, 2015: 147).

Beşê 7. Vatoxe, Kezîbane:

Nê beşî de Semîra û Pakîze zî zewicîyayê. Texmînî serra 1974î ya "Par wexto ke pird newe qedênabî…" (Kulek, 2015: 155).

Beşê 8. Vatox, Ûsiv:

Nê beşî de zimistan o. Texmînî serrê mabênê tarîxê 1981-1983 yê. Çike yewendes aşman ra verê mêrdeyê Durrefşane Xelîl tepişîyayo û hepsê Dîyarbekirî de yo. Teswîranê nê beşî de ma îstasyona trêne ya Bismilî ra raywanîya Ûsîv û Durrefşane vînenê ke ê şonê hepsê Dîyarbekirî. Reyna teswîranê hepsî ra zî dîyar o ke badê derbeyê leşkerîye yê eskerîye 1980î yo. Lajê Durrefşane Mîrza zî bîyo û pîyê ey o nêdîyo, coka hema nameyê ey nêpanayo. Ûsiv 15 serre yo, seba ke keye de tena o wendiş û nuştiş zano, tirkî zano waya xo reyde bi nasnameyê birayê Xelîlî şîyo. Peynîya nê beşî de dapîra keyeyî Koçerê mirena.

Beşê 9. Vatox, Kejo:

Destpêkê nê beşî de, rojêka serê payîzî ya ke Kejo televîzyonê sîya û sipî yê qehwexaneyî de xeberêk vîneno û bi neciqîyayîş şono keye û dekeweno xeyalan mîyan. Peynîya beşî de ma vînenê ke na xebere "Telebeyan dest bi şer kerdo [1984]" (Kulek, 2015: 225). Nê beşî de Kejo bi saya teknîkê flaşbekî şono wextê eskerîya xo ya ke Dêrsim de kerda. Nê beşî de ma vînenê ke Durrefşan dimayê mêrdeyê xo Xelîlî de şîya, lajê aye Mîrza û kênaya aye Narîne bawkal û dapîra xo het de yê. Kejo sey xeyal maya xo vîneno ke haya aye her çî ra esta û senîn ke bi serran a pabeyê mêrdeyê xo menda, her çî de "werrekna 'EW, WÎ' bivînayêne" vatêne êdî hêvîya Durrê ya. "Durrefşane qey hema nêameya keyeyê xo lawo? O şaş mendêne ke aye zana Durrê şîya; çike badê ke a merdîbî rojêk Durrê bê hes û hela werte ra vîndî bîbî û şîbî" (Kulek, 2015: 224).

Beşê 10. Vatox, Mîrza:

Nê beşî de Dawid û Şêxmûs zewicîyayê. Kezîbane zî zewicîyaya û gedeyê aye bîyo. Usiv eskerîye de yo. Pîyê Mîrzayî Xelîl şewêk nimitkî yeno û lajê xo vîneno.

Beşê 11. Vatoxe, Narîne:

Nê beşî de teswîrê cuya rojane estê. Hetêk ra zî Narîne pabeyê agêrayîşê may û pîyê xo ya, hewnanê xo de înan vînena, hêvîya ke televîzyonî de înan bivîna. Narîn senîn ke pabeya ke maye û pîyê aye rojêk agêrê şar zî pabe yo û omîddar o ke do şer biqedîyo her kes agêro keyeyanê xo.

Beşê 12. Vatox, Mûsa:

Nê beşî de texmînî serra 1991î ya. Behsê rêzefîlmê *Manuela* (1991) beno. Şer û sîyaset êdî rasterast mîyanê cuya rojane de yo. Kuçeyan de hemverê neheqîyan de protestoyî estê. Kênekê ke layê kesk, sor û zer çareyê xo ra girê dayê, camêrdê ke qartonan ser o tayê çî-mî nusnayê kuçayan de vengê xo berz kenê û protesto kenê. O terso ke zafê bajaran ra vila bîbî zereyê Mûsayî ra zî vîyareno "Labelê eke Sedam bombe bierzo?" (Kulek, 2015: 268).

Beşê 13. Vatox, Cano:

Nê beşî de texmînî serrê 1991-93 yê. Ters û xofê Hîzbullahî her ca de yo. Ûsiv hetê înan ra ameyo remnayene labelê peynîya nê beşî de ma vînenê ke sax yeno keye. Bismil zî her ke şino şar teber ra yeno uca, bajar hîna beno gird. "Cano, çiqas zaf keyeyî ameyê Bismil law" (Kulek, 2015: 301). "Dêriş ra zî, û dewanê derûdormeyê ci ra zî zaf ameyê" (Kulek, 2015: 301-302).

Beşê 14. Vatoxe, Xanê:

Nê beşî de promlemêkê vatoxe esto. Destpêkê beşî ra ma tede vejenê ke vatoxe Xanêya kênaya Pakîza ya ke gedeyê aye Seydo, Zeynebe, Cano û Xanê yê (goreyê tabloyê peynîya kitabî). Nê beşî de nameyê Seydo û Canoyî tayê cayan de vîyareno. Labelê çend cayan de Xanê behsê birayêkê xo yê qijekî kena: "Birayê aye yo qijek Bismil de bîyo", "Bena qîjeqîja pitikê înano ke derguşa xo de yo. Êdî kam eşkeno ey zeft biko" (Kulek, 2015: 317). "Do senîn pîl bibo no lajek?" (Kulek, 2015: 318). Coka ca bi ca merdim vano qey beno ke vatoxa nê beşî Zeynebe biba labelê tîya de, ma hedîseyan çimanê yew kênaya hîna qije ra vînenê çike Zeynebe hîna pîl a. Xora cayêk de, "'Çi çîyê vere-daye yî,' waya aye Zeynebe vat" Reyna rîpelê peyênî yê nê beşî de "A [Xanê?] û Zeynebe zî cilan/mitêlan rafînenê" (Kulek, 2015: 326). Nê vatişan ra zî dîyar o ke vatoxe Zeynebe ney Xanê ya labelê tabloyê peyê romanî de gedeya peyêne ya Pakîze Xanê ya û birayêkê aye yo qij çinîyo.

Destpêkê nê beşî de yeno fehmkerdene ke Kejoyî rehmet kerdo êdî. Torina ey Xanê û cinîya ey Rihane şîyê mezelê ey ser o ke Xanê ey rê yasîn biwana. Wexto ke ê agêrenê keyeyî ma vînenê ke no keye êdî sey verê gird û şên nîyo:

> "Xalê aye Şêxmûsî keyeyê xo berdîbî taxa Cilinî û Ewîniyan, û xalê aye Dawidî zî keyeyê xo ardo taxa înan, kîşta keyeyê metika?[2] aye Gulîstanê. Tena Tarî, Narîn û Mîrza tîya de mendê. (…) Labelê wina aseno ke zere êdî zaf gird o, sey cilêka hîra ya goreyê dapîra aye, aye nêzana ke şora kotî. Tîya ra şina uca de şina, werteyî de vindena, seke çîyêk xo vîr ra bika, xem û fikarek rîyê aye ser o aye têşaneno, dima kîşta dîwanî de vindena. Seke pabe biba ke kes berê aye akero. 'Nêza Narîn înan rê çîyêk viraşt' vana xo bi xo, no 'înan' çiqas qij û kêm bibo zî, wina aseno ke qestê aye nêmrojêko şên û qelebalix o. Sey rojanê verê, wexto ke dewe ra ameyêne, eywane de rêz bîyêne, ser û peynîya sifreyê înan nêasayêne. Xal û xale û gedeyê înan pêro nê sifreyî ser o hewîyayêne" (Kulek, 2015: 313).

Seke aseno nê beşî de êdî sîya ê keyeyê şên û qelebalixî zî nêmenda. Nê beşî de ma atmosferê polîtîkî yê demî zî vînenê ke êdî şer giran bîyo. Keyeyê Pakîzeînan de şewêk cinîyî wexto ke dîwan kenê çatişmeyêko xidar vejîyeno û ê zereyê keyeyî de manenê, lembeyan padanê. Hetêk ra germa-germîya şerî ya, hetêk ra zî xof û tersê Hîzbulahî yo "Pîyê Besê (…) rojek serê sibayî wexto ke seba nimajî do bişîyêne camî bi darê bizmarkerdeyî amebî kiştiş. O Silîvan ra bî. (…) [badê cû] ê remayê û keyeyê xo berd" (Kulek, 2015: 324).

Beşê 15. Vatoxe, Rihane:

Wextê serebûtanê nê beşî, serra 1995î ya, Rihane seba mêrdeyê xo Kejoyî vana, "Ax ke nika sax bibîyayêne û na qenala kurmancîya ke newe abîbî, bivînayêne, Homa zano belkî des serrê bînî zî 'emir bikerdêne" (Kulek, 2015: 330). Seke yeno zanayene adara serra 1995î de Med TV bi kurdkî dest bi weşanê xo kerd, reyna Can Radyo û TV zî heman serre de dest bi weşananê kurdkî kerd.

Nê beşî de bi saya vatoxîya Rihane û teknîkê flaşbekî ma rasterast hîkayeya aye musenê. A hîkayeya ke verê cû Koçerê behsê ci kerdîbî ma vînenê ke lajê xo Kejo kênaya datê ey reyde nîşan kerde labelê o şîyo zerrî verdaya yewda fila û lajê xo rê kewtêne etîr. Badê ke dewlete lajê aye beno eskerîye Koçerê êdî vana, wa sax-selamet agêro hema vano kame wa aye reyde bizewicîyo û na hîkaye uca de mendîbî. Labelê nê beşî de Rihane seke a hîkaye temam kena. Nê beşî de Rihane verê cû binê banê xo de seke tekûtena menda bi vîrameyîşanê rojanê peyênan yê mêrdeyê xo Kejoyî dest pêkena. "Wexto ke Dawid ê tîya de bî, (…) nêresna ke keyeyê xo birijnê zî, ti vana qey tayênan dabî înan dima, lezûbez tîya ra vejîyayê û şîyê. No lajek… Heme kelûpel, firaq-miraq û teftalê înano kehen pêro cayê xo de mendê. Wina verdayê û şîyê. Ûsoyî zî da piro nê cayî xalî verda û şî. Tarî xora haya ci dinya ra çinîya. Mîrza hema cahil û ciwanêk o. Hewşî de, ewnîyabî keyeyanê vengan ra, ka do rojêk nê pêro banî kamî rê bimanê, û axînêk antîbî" (Kulek, 2015: 328). Seke aseno êdî vilabîyayîşê keyeyî dest pêkerdo ke Rihane ser o tesîrêko zaf gird keno. Rihane nê keyeyî de tekûtena hêdî-hêdî dekewena xeyal û vîrameyîşanê rojanê ciwanîya xo mîyan. A herçiqas xo sey "Rihana kênaya Xidirê arêwanî û Selmaya Mihemedê Elî" (Kulek, 2015: 332), bizana zî hema o wext ra sey pistepis-

2 Gulîstane metika (ema) Xanê nîya, xala aye ya.

tan eşnawena ke “Xora a bawfile bî, kesî aye hinkufê xo nêvînayêne”, “Kênayanê bînan çimesîyayî kerdêne, vatêne, ‘kênekêka rindek a, labelê tovê Xaço ya wakê’” (Kulek, 2015: 331). Maya aye êdî wexto ke a maya di gedeyan a rastîya aye, aye rê eşkera vana: “…hema Durrê çend aşma bî, karwanî ameyêne û şîyêne, şarî ra vatêne, Mehabad de dewletêka kurdan awan bîya, nêza’ Mehabad kotî bî, Durrê kiftanê aye ser o, dabî piro û şîbî Dêrbend, maya ci reya verêne ci rê eşkera qala qetl û kiştişê maye û pîyê aye yê verê, ê rastî, kerdîbî. To vatêne qey maya aye êdî zanayêne lingêka aye ver bi gorî de ya û hayîdar bîbî ke kênaya aye resabî emrêkê munasibî ke merdim çîyanê winasîyan aye reyde qisey biko” (Kulek, 2015: 332). Esasê xo de Rihane verê ke bizewicîya şerê pîyê xo û Celalê Dêrişî de nê çîyê ke maya aye, aye rê vatîbî, eşnawitîbî ke “ke senîn Henoyê filehî no arîye, pîyê pîyê ey rê viraştîbî û senîn fermanê sereyê fileyan de lajê Henoyî pitika xo emanetê pîyê ey kerdîbî û baw û kalan ra no zirbabo bêtov û ê fileyî dost û birakê yewbînan bîyê” (Kulek, 2015: 333). Ma nê vîrameyîşanê Rihane ra; senîn aye reya verêne Kejo arîyê pîyê xo de dîyo, o seba ke qaçaxê eskerîye yo pîyê aye ey keyeyê înan de sey dostanê xo yê fileyan nimneno: “Pîyê aye yo ke ‘emelê nimitişanê verê zî dîbî û baş nas kerdêne, bi zerrînermîyêka wefadare a şewe o, kuncukêko nimite yê keyeyê înan de nimit” (Kulek, 2015: 334). Badê cû orte ra vindîbîyayîşê Kejoyî, ameyîşê Koçerê yo ke aye ra vaja ke lajê aye eskerîye de yo û tewr peynî ke Kejo eskerî ra yeno, Koçerê senîn ameya keyeyê înan a waşta û a kerda veyveke berda Dêriş. Reyna ma nê beşî de pêhesîyenê ke mêrdeyê Durrefşane Xelîl ameyo kiştiş (Kulek, 2015: 343).

Beşê 16. Vatox, Wedat:

Wedat torinê Gulîstan o ke dîyar o ke dilêtanê aye Sedat û Wedatî ra, Wedat a hedîseya marî de merdo û înan no name dayo torinê xo “Resimê marêkê dergî yo ke mîyanê rîpelek de yo, boya ey keno teng. ‘Werrekna vano zereyê xo de, pîyê mi înan nameyêko bîn binayêne mi ra û nameyê datê mino ke marî cenayo ey û merdo nênanayêne mi ra” (Kulek, 2015: 359). Beşê hewtinî de behsê nê meseleyî beno ke yew mar musalatê keyeyê Gulîstanînan bîyo labelê badê cû qet behsê nê meseleyî nêbeno û ma vînenê ke înan keyeyê xo ê hetê çemî ra ardo nê hetê çemî. Dîyar o ke badê nê hedîseyî înan keyeyê xo hewelnayo. Çike beşê hewtinî de wexto ke behsê nê meseleyî beno û keyeyê Kejoînan qala înan kenê, tayê vanê wa keyeyê xo uca ra bar bikê labelê Koçerê o wext vana ‘wa ê meseleyê xo yê marî safî bikê hema bêrê’ çike ê wina bawer kenê ke mar yew rey miseletê keyeyê înan bîyo û ê bar bikê zî do mar dimayê înan de bêro heta tîya. Nê beşî de dîyar beno ke dilêtanê Gulîstane ra Wedat bi cenayîşê marî merdo û dilêtê ey Sedatî nameyê dilêtê xo nayo lajê xo ra. Seke aseno nê romanî de sey wextî neqilkerdişanê hedîseyan de zî kronolojî û rêzêk çinîyo. Coka wendoxî ganî hertim baldar bibê ke ancax bi nê şekilî ya rasterast bieşkê rêzila hedîseyan teqîb bikê.

Nê beşî de zî ma heme atmosferê serranê newayan vînenê. Wedat wexto ke şino dikanê xalê xo Dawidî vîneno ke “…xorteko kelawêka sîya sereyê ey ser o, milpêşêk derûdormeyê qirrika xo ra girê daya dekeweno zere; dizdîka rojnameyêk montê xo bin ra vejeno, masa ser o ronano û ca de vîndî beno” (Kulek, 2015: 352). Nê romanî de ma vînenê ke azê hîrêyinê nê keyeyî zî pêro ummî yê. Tena Ûsiv şîyo mekteb û wendiş û nuştişê ey esto. Wendiş û nuştişê Dawidî esto çinîyo ma nêzanenê labelê dîyar o ke reyna zî rojnameyê ke serranê newayinan de ‘nimitkî’ vila bîyêne de abone bîyo. Reyna wextê nê beşî ma ê kaxizanê kayî yê Terminator, Rambo, Bruce Lee yê Wedatî ra fehm kenê. Reyna cayêk de wexto ke Wedat behsê mektebî keno sehneyêk de ma wendişê ‘Andimiz’î vînenê. Heme xidarîya serranê newayinan berdewam a, Wedat wexto ke behsê embazê xo Masûmî keno, vano Xecê vato ke o zî ma de yeno peme, na rewşe Wedatî rê ecêb yena ke mîyanê hende kênayan de tena o lajek o û senîn nêşermayeno. Labelê Xecê ey ra vatîbî ke “Pîyê ey çinîyo ma senîn biko ke? Xecê vatêne eskeran pîyê ey peyê panzêrêk ra girê dayo û erd ra anto” (Kulek, 2015: 357). Lajeko şermayox o ke bi zorê mamosta, ‘andimiz’ waneno zî Masûm o. Texmînî tarîx badê serra 1997î yo. Çike ‘andimiz’o ke tîya de vîyareno halo revîzekerdeyê serra 1997î yo.

Beşê 17. Vatoxe, Mizgîne:

Nê beşî de vatoxe Mizgîna kênaya Semîra ya ke badê serran bîya û qame nêerzena, ya. Nê beşî de roja peyêne ya Rihane ameya teswîrkerdene. Rihane êdî zar-zor eşkena qisey bika, û tena Xecê ziwanê aye ra fehm kena seke Mizgîn vaja “Hende qedîyaya ke, qijek bîya ke… qasê lepêk menda” (Kulek, 2015: 377). Nê gamanê Rihane yê peyênan de Xecê, Mizgîn, Tarî û Mîrza derûdormeyê aye de yê. Mîrza bi rojnameyêk yeno keye. Nê beşî de sey hewn û xeyalêk nê gamanê peyênan yê Rihane de kênaya Durrê ya ke aye xo reyde berda, vejîyena yena û vana “Ez kênaya Durrê ya [Koçerê]” (Kulek, 2015: 390). Heme emrê Rihane û Kejoyî bi pabemendişê Durrê vîyareno.

Nê beşî de, behsê hedîseyêkê şaredarê Bismilî yo ke remayo yeno kerdene: “Vizêrî bi şewe remayo”, “Xora merdimê ey tîya de çinîbî. (…) Yuzbaşî vato, ‘Ya ti do fek nê postî ra vera bidî, yan zî ez do postê to bibedilna” (Kulek, 2015: 382). “Beno ke şaredar reyna biagêro. Rayîrêko hîrêyin vînabo. Îşê înan belî nêkeno. Tayê kesî vanê fek karê xo ra veradayo, labelê fek doze ra veranêdayo”, “Şima zanê, vanê xo apey de antiş û remayîşê şaredarî tena dafikêk a. (…) Seba ke eskerîye bixapênê.” (Kulek, 2015: 383). “Esker û polîsan keye talan kerdîbî.” (Kulek, 2015: 384). Rezoyê cîranê înan zî keyeyê ey ra tayê çî-mî ardê û taxe de roşeno. Mîrza zî ey ra gramofonê şaredarî hêrîneno. Mabênê serranê 1999-2004î de M. Salih Yalçinkaya DEHAP ra bîyo şaredarê şaredarîya Bismilî. Şaredaro ke behsê

ci tîya de beno no yo yan ney, seba ke dîyar bibo ganî merdim dekewo mîyanê arşîvanê mehelîyanê ê demî.

Beşê 18. Vatoxe, Kênaya Kezîban a. Hetê nuştoxî ra tena sey "Vebêjera Beşa Dawî" name bîya. Na kêna seba şînê dapîra xo; maye û pîyê xo reyde reya verêne Mersîn ra yena Bismil û merdimanê xo nas kena. Nê beşî de hema ra zî sey hewn û xeyalî dîyar nîyo ke rasta zî kênaya Durrê Koçerê a roje ameya yan ney.

Dîyar o ke mergê Rihane, yanî beşanê 17. û 18. de, êdî serra 1998î ya. Beşê 17inî de mergê Rihane de yew roja hamnanî ya. Vatoxe nê wextî wina dana fehmkerdene "Badê ke ma agêrayê Mersîn [şînî ra agêrayîş] aşme û nêm, çîyêko balkêş qewimîya. Serekê PKKyî Evdila Ocalan Sûrîye ra vejîyabî [Teşrîna Verêne, 1998], verê xo dabî Ewropa. Nêzdîyê çar aşman veng û behsanê televîzyon û rojnameyan ra ma bi meraq û taswas a rêwitîya ey a bi va û bahoze teqîb kerd. Badê ke berê heme dewletanê dinya ci rê ameyê girewtene û uca ra o ard teslîmê Tirkîya kerd [Sibate, 1999]…" (Kulek, 2015: 397). Vatoxa nê beşî o wext lîse de serra peyêne de ya. Hamnanî [serra 2000î] Unîversîteya Dîcle de fakulteya hukukî qezenc kena û yena tîya. Nê beşî de ma di serranê aye zî vînenê ke yanî wexto ke roman qedîyeno êdî serra 2002î ya.

Mabênê nê di serranê aye yê wendekarîye de Mîrza yeno tepiştene û 36 serrî cezaya hepsî ey rê yena birnayene. Narîne pabeyê waya xo Koçerê ya. Goreyê pêhesîyayîşanê pîyê vatoxe, Durrê wexto ke tayê qaçaxçîyan reyde kênaya xo reyde sînorê Surîye ra dekewena zere hetê eskeran ra yena kiştene û cayê gorê aye kes nêzano. Aqibetê a kênaya ke Rihane û Kejo perîşan kerdêne û heta mergê xo zî pabeyê aye bî bi nê şekilî ya tam nêbo zî dîyar beno. "Her gama ke vengê trêne ameyêne, maya mi paştîya xo dayêne ma, dizdîka bermayêne" (Kulek, 2015: 399-400).

2.2. Romanê Zarokên Ber Çêm de Temsîlîyetê Bedilîyayîşanê Sosyopolîtîkan

Nê romanî de nuştox rasterast nêkewo mîyanê meseleyanê sîyasîyan û endîşeyê eyo verên no nêbo zî esasê xo de fonê peyên yê nê romanî hetêk ra zî atmosfero sosyopolîtîk o. Yanî rasterast nuştox nê endîşeyî nêko merkezê romanî zî karakterî nê atmosferê polîtîkî yê dewrê xo ra bêpar nîyê. No atmosfer cuya înan ya şexsî û karakterê înan ser o tesîrêko zaf gird vera dano. Hema beşê verênî de wexto ke behsê Umerê Xezê beno, pîyê ey hedîseyanê Şêx Seîdî de bi şekilêko hovane ameyo kiştene û o zî seba heyfê pîyê xo kewto qaçax û mehkumanê dewlete mîyan. Serkarektera romanî Koçerê esasê xo de hetêk ra zî mexdurê nê atmosferê dem û dewranê xo ya ke no atmosfero sosyopolîtîk heme cuya aye, qederê aye ser o tesîr keno. Verê cû pîyê aye yo ke hekîmê Mîrê Hekarîyan o, bi fermanê Mîrî o zî koçber beno yeno Dêriş û dima kênaya ey uca de zewicîyena û manena labelê o uca ra zî koç keno ke Koçerê êdî qet ey nêvînena. Mêrdeyê Koçerê Marûf Herbê I. yê Dinya de şino seferberîye û reyna nêagêreno û mezelêkê ey zî çinîyo. Xora temamê Dêrişî ra tena şeş kesî herbî ra sax agêrayê. Nînan ra yew zî pîyê Umerê Xezê yo. Goreyê salixanê ke aye ey ra girewto "…fekê Geliyê Zîlanî de, fileyê ê cayan vejîyayê vernîya înan, înan ra tayê kiştê û Ê Ma zî mîyanê înan de bîyo. Labelê kesî meyîtê ey nêdîyo" (Kulek, 2015: 27-28). Coka heme emrê Koçerê bi pabemendişê eyî ya vîyareno. Bi zorê aye ê Dêrişî ra koç bikê Bismil zî ge-ge a xo bi xo nêzana ke baş kerdo yan ney. Çike hema ra zî hêvîya aye agêrayîşê ey ra esta. Reyna wexto ke keyeyê lajê aye Kejoyî pîl beno yan zî çîyêko baş bibo hertim zereyê xo de vana: "Werrekna nika Ey zî bidîyêne". Forster qehremananê romanan wina teswîr keno: "Seba nê zî ma derheqê însanan de ganî wina bifikirîyê ke emrê înan bi ceribnayîşêko înan xo vîr ra kerdo dest pêkeno, o çîyo ke pabeyê ci yê labelê o çî çi yo ê bi xo zî nêzanê, bi nê ceribnayîşî qedîyeno" (Forster, 2016: 88). Seke Forster bala ma anceno ser heme emrê Koçerê bi pabemendişê mêrdeyê aye û qismî zî beno ke bi pabemendişê pîyê aye dest pêkeno û no pabemendiş êdî beno yew çîyo ke a mîyanê cuya rojane de xo vîr ra bika zî aye rê beno hêvîyêk û tesîrêko gird aye ser o verdano. Reyna badê ke Durrê mêrdeyê xo Xelîlî dima şona heme emrê Rihane û Kejoyî zî bi hêvîya nê pabemendişê bêîmkanî vîyareno.

Nê romanî de yew mexdûra atmosferê polîtîk yê dewrê xo zî Rihanê ya ke hedîse û 'qirkerdişê' armenîyan ra dima menda. Badê herbê girdî na reye hedîseyê serewedartişê Şêx Seîdî vejîyenê meydan. Reyna hedîseyê Dêrsimî yê ke Kejoyî uca de eskerîya xo kerda û bi zor zî bibo qetlê kurdan ey mil de mendo mexdurêkê dewr û dewranê xo yo. Rasterast qehremananê romanî ser o tesîr nêko zî ma awanbîyayîşê Komara Mehabadî û serewedartişê Mela Mistefayî zî sey fonê peyên yê demî vînenê. Badê cû ma atmosferê derbeyê leşkerî û hepsê Dîyarbekirî yo ke mêrdeyê Durrê Xelîl tede maneno, vînenê. Dima "şerê hereketê kurdan yo neteweyî" dest pêkeno û rasterast nêbo zî heme xidarîya serranê newayan yena hîskerdene; heme kuçeyan û şarî mîyan de, hetêk ra tersê dewlete, hetêk ra ters û xofê Hîzbûllahî esto. Kuçeyan de, qiseykerdişê mîyanê dikanan û qehwexaneyan de, nameyê serek û şerwananê kurdan êdî mîyanê sohbetan de û werteyê cuya şarî de yo. Destpêkê 2000î de Mîrzayo ke pîyê ey zî ameyo kiştene 36 serrî cezaya hepsî gêno.

Esasê xo de nê romanî de hertim atmosfero polîtîk kesîf û giran o. Nameyê serewedartişan û hedîseyanê tarîxîyan bedilîyeno labelê peynî de rewşa kurdan hertim sey xo manena. Coka zaf reyan Koçerê yad kena ke "Bextê Romî çinîyo" (Kulek, 2015: 25) Nê romî ê bînî yê û sey zulm, zordarî û perîşanî yenê vînayene. Seke Alan zî vano no îmaj

ekolê Hawarî ra nat edebîyatê kurdkî de bi nê şekilî ya ameyo temsîlkerdene. Goreyê ey sebebê komelkî yê nê temsîlkerdişî, hêrs û qehrê sernêkewtişê Şêx Seîdî, serewedartişanê Agirî û Geliyê Zîlanî yê (Alan, 2015: 344). Yanî azî bibedilîyê zî perspektîf û pozîsyonê her di hetan de zî çîyêk nêbedilîyeno. Koçerê na rewşe wina ana vîrê xo "Pîyê aye zî nê rayîrî de şî, û hew ame… (…) Labelê dewlete heman dewlet a, dayê heyran" (Kulek, 2015: 340). Na rewşe û no atmosfero polîtîk rasterast zereyê cuya rojane de yo û nuştoxî zî nê çîyî bi heme tebîîyîya xo motê ra; qiseykerdişê însanan de, çimanê gedeyan de. Wedat wexto ke resimanê Termînator, Rambo û Bruce Leeyî ra ewnîyeno vano, "Aferin şima rê dewlete zî nêeşkena şima" (Kulek, 2015: 367). Reyna nimûneyêkê bînî de ma tesîrê kanalê ke weşananê kurdkî kenê, vînenê: "Rojêk ti do bieşkê bêrê, ti a mirata televîzyona ma ra biewnîyayêne, qey 'eyar ra kewta, se bîyo ci, Med TVyê ma êdî nêvejena" (Kulek, 2015: 370).

Nê romanî de atmosfero polîtîk rasterast komelî ser o tesîr keno, seke êdî ê bîlhesa serranê newayî de bi şerî, kuçeyan de bi vengê çek û sîlehan, televîzyonan de, pistepistanê qehwexane û dîwanan de însanî bi nê atmosferê sîyasîyî rakewnê û wurzenê. Zafê dewî yenê veşnayene. Bismil qezayêk biba zî şar dewanê derûdormeyî ra zaf zêde koç keno uca û na qeza her ke şina gird bena. Zafê şarê derûdormeyî zî nê şerê xidarî ver ra bar kerdo û şîyê bajaranê rojawanî. Sey ekonomî zî hal û wextê şarî zaf baş nîyo. Gede û torinê Rihane û Kejoyî zî tayê şîranîrotox ê, torinê înan Zeynebe û Xecê şonê peme, torinê înan Mûsa qehwexaneyêk de xebitîyeno, Dawid verê cû dezge/erebeyêka ey a cilan esta dima xo rê dikanêk akeno, Ûsiv Dîyarbekir de dergewanî keno, ê Narîne dikanêkê aye yê tuhafîye esto.

Nê romanî de cuya rojane bi şekilêkê zaf tebîî û realîstî ameya teswîrkerdene. Detayê zaf werdî çimanê wendoxan ver ra seke herikîyenê: kewçikê werî yê darînî, giştaneyê pîrê yo pehen, lembeyê bi donî, porê cinîyano hinekerde, kofîyê cinîyan, cinîya (Zîne) qereçîya ke deqêko kesk nêmeyê çareye aye ser o yo, falê cinîyanê qereçîyan û vengê bilûra înan, cinîyê ke verê tenûre de bi çareyê xo yê ereqinî nan pewjenê, kuçaya elewîyan, kuçaya tirkan, dîwaran ser ra elîfbayê gedeyan û Şahmarana biqiloç û cil û berganê keskan, radyoyo ke Kejoyî Dîyarbekir ra herînayo, qibaleya ke teyîb û Quran tede wedartîbî, ampulê zerdikî yê îstasyona trêne, sobaya komirî ya îstasyone, gumguma ke tifike ser ra ya, sabuno kesk, deyîra 'Gênc Xelîlê Kurmam', û deyîrê Huseynê Omerî, trîmbêla sipî ya keyeyê qaymeqamî, kevokê ke her reyde cayêkî ra vejîyenê, çarikê sipî yê ke veyvekan ser o yê, sindoqê veyvekanê ke tede çarik û temeziyê bi neqş û mureyinî nimite yê, pûçê rêsinî, hemalê erebaya ditekerin ya Dîyarbekirî, selika bantan, televîzyon, şaneyo derg û eyneya bi palik, gedeyê ke erdî ser o hewn ra şîyê û secade eşto înan ser, lukisê ke wexto ke ceyran şino yenê tafînayene, vengê çekanê ke bi şewe teber ra yenê, rojnameyê ke nimitkî maseyanê dikanan ser o yenê ronayene, xirexira perwaneyê hêwan a ke baskanê xo bena ana, mêsêka sîya ya ke her hewe de xo nana sedîrî ser o, neynika qije ya ke dêsî ra ya, berîka la û derzînan, hekîm û dindanviraştoxê kurmancî, cinîyê ke bi pîjemayanê xo yê hîrayan tepikanê silî virazenê, gedeyê ke gerînekan çarnenê, kênayê ke xêze kay kenê, kalê ke qelûna xo tafînenê, telefona destan. Yanî nê romanî de cuya sosyale û rojane goreyê atmosferê dewrê xo, bi şekilêkê zaf gandarî ameya teswîrkerdene. Sey nimûne beşê verênî de wext texmînî werteyê serranê 1950î yo û nuştox wexto ke sifreyî teswîr keno, "Zaf bi hemd kewçika xo ya darîne dayêne girare ro" (Kulek, 2015: 22) vano ke yew nîşaneyê wextî yo. Reyna no keye wexto ke bar keno Bismil zî wextêko zaf derg keyeyan de ceyran çinîyo û ma lembeyanê bidonî vînenê.

Serebût û hedîseyê nê romanî yê ke binê tesîrê meseleyanê polîtîkan de yê sosyolojîyê komelî ser o zî tesîr kenê. Şar bi zor debara xo keno. Dewan ra ver bi qezayan û qezayan ra ver bi bajaranê girdan koçêk esto. Qezaya Bismilî zî her ke şina gird bena, banê neweyî virazîyenê.

2.3. Romanê Zarokên Ber Çêm de Gêrayîşê Nasnameyî û Pêkewtişê (Nakokîya) Azan

Nê romanî de rasterast ma mabênê azan de ferqêko pîl û pêkewtişanê azan nêvînenê. Esasê xo de pêro azî tesirê atmosferê sosyopolîtîkî yê dewrê xo de manenê labelê çîyo ke nêbedilîyeno û tekrar beno no atmosfer bi xo yo. Yanî tarîxî mîyan de nameyê serewedartişan û şeran bedilîyeno labelê kerdox û objeyê tarîxî nêbedilîyenê coka pêro azî sey objeyê nê şerî benê yew parçeyê qederê azanê verênan. Kejo hetêk ra qederê pîyê xo Marûfî heta yew emrî tekrar keno û beno ke şans û ferqo gird oyo ke bi tayê webalan zî bibo şerî ra sax agêreno, zewicîyeno û beno wayîrê keyeyêkê pîl û hîrayî û heme xeyalanê maya xo ano ca. Hetê ciwîyayîşî ra lajê ey zî hema-hema sey ey ciwîyenê û romanî de ma rî bi rî ameyîş yan zî pêkewtişê pî û lajan nêvînenê, mabênê înan de nakokîyêka girde çinîya. Beno ke tena Tarî karakterêko enteresan bibo, hem bi nameyê xo hem zî bi cuya xo. Nuştoxê romanî zî derheqê ey de wina vano: "Tena *Zarokên Ber* Çêm de mi seba karakterêkê xo, nameyêk viraşt, nameyê Tarîyî. Mi cuya xo de no name nêeşnawito, labelê mi rê nameyanê ke kuçeyan de yê ra rastikêntir asa û no name bi bejn û bala ê karakteri zî ame. Eke karakter bieşko nameyêk bi xo biko, çi viraşte çi peydakerde, zêde ferq nêkeno" (Kulek, 2018). Esasê xo de Tarî lajo ewil yê keyeyî yo ke bi serran a, ê pabeyê ey mendê ke o azê keyeyî bidomno. Wexto ke maya xo ra beno seke nê keyeyî şên keno û ocaxkorî ra xelisneno. Coka ey zaf delalî pîl kenê. Heta ke birayê eyê bînî benê zî zaf reyan sey

‘takî bi tenê ye’ name beno û keyeyî heme hêvîyê xo ey ra girê dayê labelê o nêweşê epîlepsî yo, yewêdo xirpanî yo û alema xo de, alemêka mîstîke de ciwîyeno. Badê ke birayê ey benê o nê barî ra seke bixelisîyo, cuyêka cîya ciwîyeno. Beno ke a nêweşîya ey hemverê normanê komelî de ey rê bena sey zirxêk û o qet nêzewicîyeno û goreyê normanê komelî û keyeyê xo nêciwîyeno. Seke o bi çemê xo, ê perîyê ke uca de yê reyde cuyêka xirpanî û mîyanê rastî û hewn û xeyalan de ciwîyeno. Labelê ma mabênê ey û pîyê ey de rasterast nakokîyêka azan nêvînenê. Seke ma va beno ke a nêweşîya ey û ê birayê ke sey çilaya keyeyî ey dima ameyê dinya, ey nê barî ra xelisnenê. Tarî karakterêko balkêş o ke seke Bahtin bala ma anceno ser “Temayanê serekeyan yê zereyî yê romanî ra yew, tam zî bi rewşe û qederê karakterêk nêbêro yo. Ferd yan qederê xo ra hîna gird o yan zî ê şert û mercê ke (şert û mercê însanbîyayîşî) o sey însanêk wayîrê ci yo ra hîna qij o” (Bahtin, 2020: 193). Tarî zî sey karakterêk esasê xo de qederê xo ra hîna gird o.

Reyna pêro kênayê Rihane (bê Durrefşane) hema-hema qederê maya xo tekrar kenê û cuya înan yew a, werte de ferqêko gird çinîyo. Tena Durrefşane, mêrdeyê xo Xelîlî dima bi kênaya xo ya qije şona û aqibetê aye dîyar nîyo. Seba normanê ê wextî yê komelî na rewşe yanî cinîyêk di gedeyanê xo, xo dima verda û bida piro şora çîyêko zaf giran o. Çike cayêk de Rihane nê çî mêrdeyê xo Kejoyî ra vana. Labelê seba ke a dewayêka sîyasî dima şîya no çî goreyê “normanê exlaqîyanê komelî” zaf xelet nîyo, pîyê aye Kejo zî wina bawer keno. Bê rewşa Durrefşane nê romanî de rolê cinsîyetê komelkî goreyê şert û mercanê komelê pederşahî yê. Cuye zaf klasîk a, rolê cinsîyetî yê komelkî yê cinîyan û camêrdan dîyar ê. Camêrdî, Kejo, lajê ey, torinê ey sey temsîlîyetê teswîrkerdişê teberî yê ke esasê xo de heta demêk cuya sosyale ya teberî destê camêrdan de ya. Herçiqas nameyê romanî “Zarokên Ber Çêm” bibo zî esasê xo de nê gedeyê verê çemî lajî yê. Ma teswîrkerdişê çemî, teberî, kuçeyan bi saya gedeyanê lajan, çimanê înan ra vînenê. Sey nimûne Kezîbane ancax maya xo reyde şina hemverê çemî, keyeyê waya xo Gulîstane. Îhtîmalo zaf gird, o wext Rihane zî êdî a cinîya ke wayîrê torinan a, kênaya xo reyde tena êdî eşkena vejîya teber. Peynîya romanî de Mizgîne keyeyê dapîra xo ra wexto ke şina keye, ma çimanê aye ra teswîranê teberî vînenê. Cinîyî, kênayî, heta torinê kênayî hîna vêş teswîranê zereyê keyeyî, hewşî û kuçaya xo tena kenê ke cuya înan esasê xo de cuya zereyê keyeyî û ‘verê tenure’ ya. Ê hetkarîya maya xo kenê, berpirsîyarîya waye û birayanê xo gênê û xizmetê înan kenê.

Nê romanî de şertanê dewr û dewranî ra ma vînenê ke nê keyeyî de heta Ûsivî kes wendiş û nuştiş nêzano û nêşîyo mekteb. Tena Xelîl, wexto ke hema teswîrê destpêkê zewacê înan de bi kitabanê xo yê ke waneno teswîr beno. Nê kitabî hema o wext ra seke sey çananê talûkeyî derûdormeyê Xelîlî de danê piro. Seke nê kitabî, bi vatişê Forsterî tifingêk o ke do dima zereyê romanî de biteqo, yê. Xora badê cû ma vînenê ke Xelîl hepsê Dîyarbekirî de yo û Rihane pêro kitabê ey veşnayê. Mîrzayo azo hîna newe seke çekê pîyê xo Xelîlî yo ke erd de mendo gêno xo dest û wazeno dewaya ey berdewam biko. Tena beno ke vebêjera beşê peyênî, kênaya Kezîbana ke Mersîn ra ameya biney cîya ya ke a unîversîte de wendekara beşê huqûqî ya.

Nê romanî de herçiqas ma zaf kesan bivînê zî û ma serebûtan bi çimanê kesanê cîya-cîyayan ra bivînê zî esasê xo de no roman romanê karakterêk, romanê kesêkê şexsî nîyo. Romanêkê dewr û dewranêk o, heme serebûtî û şexsî seba ke ê wextî de parçeyêkê ê dîmenê gird û hîrayî bî muhîm ê. Seke ê ganî cayê xo ra qet nêleqê, sey parçeyêkê tewr qije yê pazilêk kêmî bibo venganî û xirabîyêka gird vejîyena meydan heme karakter, serebût, eşya, mekanê nê romanî zî wina yê. Seke Lukács bala ma anceno ser “Coka ehemmîyetê yew serebûtî yê ke yew dinyaya temamkerda de hertim çendî/kantîtatîf o; rêzila serguzeştanê ke serebût xo dano teber, seba ke strukturê yew cuya organîke ya girde (yew netewe yan zî yew keye) vejenê meydan muhîm ê” (Lukács, 2017: 74). No roman zî eşkîno sey strukturê cuya organîke ya yew keyeyî yan zî yew netewî bêro vînayene.

Peynîye

Romanê kurdkî rewşe û cuya kurdan ra girêdaye yo û romanêko polîtîk o. Destpêkî ra heta nimûneyanê metnanê hîna modern û postmodernan, ma bi şekilêk tesîrê atmosferê sosyopolîtîkî romanê kurdkî ser o vînenê ke na rewşe zî xebatanê ke mîyanê sînoranê sosyolojîyê edebîyatî de ya hewce kena. Na xebate de ma hewl da ke derûdormeyê di romananê ke di lehçeyanê cîyayan yê kurdkî de ameyê nuştene de tesîrê rewşa atmosferê sosyopolîtîkî bimojnê ra. Nê her di romanî tayê hetan ra yewbînan ra cîya yê. Bîlhesa hetê teknîkî ra, Kulekî romanê xo zemanêko kronololîk û mûniteyêko xetêk ser ra şino awan nêkerdo. Nê romanî de wext akronolojîk o bi saya teknîkê peyserşîyayîşî wext ameyo mojnayene, na rewşe ra girêdaye hedîseyî zî yew xeta kronolojîk ser ra nêherikîyenê. Labelê Karakaşî unsurê bingeyênî yê romanê xo bi teknîkêkê hîna klasîkî mûnitê ke hîna kronolojîk û sade yê. Hetê uslûb û vatoxan ra zî Kulekî her beşî de vatoxêko cîya tercîh kerdo ke ma romanî, yanî heman hedîseyan çimanê kesanê/azanê cîya-cîyayan ra vînenê. Labelê vatoxê Karakaşî vatoxo keso hîrêyino îlahî yo. Herçiqas hetê teknîk û awanîya romanan ra ferqê nê her dî romanan bibê zî zaf çîyê hemparî yê romanan zî estê. Her di romanan de zî tesîrê meseleyanê nasnameyî, bedilîyayîşanê komelkîyan, atmosferê polîtîkî esto. Nê her di romanî zî esasê xo de hetêk ra romanê keyeyêk (aîle) û neslanê (azanê) înan ê. Nê romanan ra bîlhesa Çê *Qemerê Kejî* de karakterî şexs û ferdîyetê xo dima gêrenê coka nê romanî de ma hîna eşkera pêkewtişanê azan vînenê. Seba ke azê hîna verênî nêeşkenê adapteyê dewrê xo bibê û dinya

çimanê azanê neweyan ra bivînê no keye her roje bê şax û ristim maneno û ver bi vilabîyayîşî şino. Çike qehremanê azê neweyî êdî sey baw û bawkalanê xo cuye ra nêewnîyenê, manaya cuye seba înan bedilîyaya û mabênê neslan de ferqê şekilê ciwîyayîşî vejîyayo meydan. Çike pergalê komelî bedilîyayo. Labelê romanê *Zarokên Ber* Çêm de ma rasterast mabênê azan de ferq û pêkewtişêkê girdî nêvînenê. Yanî mabênê azan de no çî nêbeno sebebê tengijînî seke her az mîyanê cuye de goreyê şertanê dewrê xo, xora kemilîyeno û no çî bi şekilêkê zaf tebîîyî qebûl vîneno. Labelê reyna zî nê her di romanan de derûdormeyê tarîxê yew keyeyî de ma averşîyayîş û bedilîyayîşê komelî vînenê. Nê her di romanan de zî atmosfero polîtîk bedilîyeno û no bedilîyayîş her ke şono komelî, însanan û nê keyeyan ser o zî tesîr keno û înan bedilneno. Coka mabênê neslan (azan) de hetê ewnîyayîş û fehmkerdişê dinya de ferqî estê.

Romanê Kulekî de derûdormeyê serencamanê keyeyêk de behsê dewrêkê hîna dergî yeno kerdene. Yanî ma atmosferê sosyopolîtîkî yê peynîya dewrê osmanîyan ra heta destpêkê serra 2002î vînenê ke fonê peyên yê romanî de atmosferêko polîtîk yo tarîxkî esto ke cuya şarî ser o zî tesîr keno. Romanê Karakaşî de zî fonê peyên yê romanî de atmosfero polîtîk esto. Bîlhesa badê hedîseyanê Dêrsimî, mîyanê komelî de bêhêvîtîyêk, bêestûnmendiş û hetê exlaq û dînî ra puyayîş vejîyeno meydan û cuya şarî ser o zaf tesîr keno. Nê romanî de qasê romanê Kulekî dewrêko hende derg nêameyo teswîrkerdene. Ma hedîseyanê badê Terteleyî û sey fikir awanbîyayîş û vilabîyayîşê hereketê kurdan yê neteweyî vînenê. Karakterê Karakaşî seba ke nê puyayîşê exlaqî ra muzdarîb benê; seba ke azo verên nêeşkeno adapteyê fikranê bedilîyayîşî bibo û azo newe zî nasnameyêkê bînî dima yo karakterî tengîjinêkê girdî mîyan de yê. Labelê karakterê Kulekî hîna vêş rasterast mexdûrê hedîseyanê sîyasîyanê ke no sîyaset germa-germ zereyê cuya înan de yo. Coka romanê Kulekî hetêk ra zî sey yew romanê tarîxkî zî eşkîno bêro wendene. Labelê nuştoxî sey yew romannuştoxê tarîxkî hedîseyê xo bê ke romanî biko qirbanê propagandaya sîyasî no tarîx û atmosfer, mîyanê mûniteyêk de zaf baş moto ra. Hetêk ra zî mîyanê nê atmosferê sosyopolîtîkî yê germinî de cuya rojane goreyê qayîdeyanê xo hêdî-hêdî bêhes û hela herikîyena û şina. Karakteran zî mîyanê nê herikîyayîşî de bi şekilêkê zaf tebîîyî cayê xo girewto û ê zî parçeyêkê na cuye yê. Reyna nê romanî de nuştoxî teswîrê zaf ganî û bidetayê cuya rojane motê ra ke Karakaşî yew mîsyono wina nêgirewto xo ser. Nê her dî romanan de zî atmosfero polîtîk, awanîya komelî ya sosyoekonomîke ser o zî tesîr keno. Romanê Kulekî de şert û mercanê xidarinan yê serranê newayinan ra girêdaye her ke şino dewan ra ver bi qezayanê girdan û bajaranê girdan koçêk esto. Nê koçî de hem tesîrê hedîseyanê polîtîkan yê xidaran hem zî tesîrê rewşa ekonomîke esto. Karakaş rasterast nê tesîran ser o nêvinderto labelê romanê ey de zî reyna atmosferê polîtîkî ra girêdaye bedilîyayîşê awanîya sosyoekonomîke, tayê detayan mîyan de, ameyê mojnayene. Coka nê her dî romanî zî eşkînê sey temsîlîyetê rewşa sosyopolîtîke, sosyoekonomik û sosyotarîxî yê dewrê xo bêrê wendene.

Seke aseno romanê kurdkî atmosferê sosyopolîtîkî yê kurdan ra zaf zêde eleqedar o, cuya rojane, sosyolojî, tarîx û sîyasetê kurdan cuya karakteranê romanan ser o tesîr keno. Coka romanê kurdkî ser o xebatê ke çarçewaya nê ewnîyayîşî de bêrê kerdene muhîm ê û lazim ê. Ma hêvî kenê ke na xebate seba warê sosyolojîyê edebîyatî rayîrêk akero û romanê kurdkî mîyanê sînoranê sosyolojîyê edebîyatî de bêro erjnayene. Reyna têvernayîşê romanê ke dîyalektanê cîyayan yê kurdkî de ameyê nuştene muhîm ê û ma hêvî kenê ke xebatanê ameyoxan de romanê dîyalektanê cîyayan hîna vêş bibê nimûneyê xebatan.

ÇIMEYÎ

Ahmedzade, Haşim. *Romana Kurdî û Nasname*. (F. Adsay, Açr.) Stenbol: Avesta, 2011.

Akman, Îlyas. *Edebîyatê Zazakî -Analîzê eseran-*. Wan: Peywend, (2020).

Akman, Îlyas. "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Zaza Edebiyatının İlk Hikâye Kitabı Cer Hard Cor Asmen (Aşağısı Yer Yukarısı Gök): Köy ve Köylüler". *The Journal of Mesopotamian Studies, 7*(2), 2022, 169-184.

Alan, Remezan. "Dı Edebıyata Kurdî Ya Modern De Lêrasthatınên Kolonyal, Îmaja Netewî Û Klîşeyeke Berevajîbûyî". *monograf*(3), 2015, 339-368.

Alan, Remezan. *Keşkûl.* Stenbol: Peywend, 2019.

Altınkılıç, Ümran. *Rengvedanên Postmodernîst di Romana Kurdî de*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.

Alver, Köksal. "Edebiyat Sosyoloji ve Hayat". *Sosyoloji Dergisi*(15), 2006, 105-118.

Antakyalıoğlu, Zekiye. *Roman Kuramına Giriş.* İstanbul: Ayrıntı, 2021.

Anuk, Nevzat. *Hetê Awanî û Tematîkî ra Romanê Zazakî*. Çewlîg: Unîversîteya Çewlîgî, Enstîtuyê Ziwananê Ganîyan, Beşê Ziwan û Edebîyatê Zazakî, 2023.

Aslanoğulları, Mehmet & Çiftçi, Hasan. "The Denomination of Mother-Tongue, Characters Suffering Language Problems and Belonging in Selected Zazaki Novels". *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, *8* (16), 2022, 117-145.

Arslanoğulları, Mehmet. *Seçilmiş Zazaca Romanlarda Ortak Bellek*. Ankara: Sonçağ, 2023.

Aran, Umran. *Roman û Gotar*, *Mîxaîl Baxtîn û Romana Kurdî*. Stenbol: Peywend, 2019.

Aydogan, Seydo, Îbrahîm. *Guman 2, Wêjeya Kurdî û Romana Kurdî*. Stenbol: Rûpel, 2014.

Bahtin, Mihail. *Karnavaldan Romana -Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar-.* (S. Irzık, Dü., & C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, 2020.

Baqî, Evdal. "Li Ser Zarokên Ber Çêm". *Kund*(6), 2019, 15-17.

Barzanî, Mesûd. *Bo Dîrokê* (Cîldo Taybet). Stenbol: Avesta, 2021.

Booth, Wayne. C. (2012). *Kurmacanın Retoriği.* (B. O. Doğan, Çev.) İstanbul: Metis, 2012.

Bourdieu, Pierre. *Sanatın Kuralları -Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı-.* (N. K. Sevil, Çev.) İstanbul: YKY, 1999.

Çağlayan, Hüseyin. *Pêt ve Pelge ra.* İstanbul: Fam Yayınları, 2015.

Dağılma, İbrahim. *Edebiyato Modern ê Zazaki (Dewır, Tewır u Mewzu)*. Îstanbul: Vir, 2022.

Dağılma, İbrahim. "Modern Zaza Edebiyatında Şiir, Hikâye ve Roman Türlerine Dair Tespit ve Tahliller". *Bingöl Araştırmaları Dergisi 6(2),* 2020, 7-41.

Eagleton, Terry. *Edebiyat Olayı.* (B. Yüce, Çev.) İstanbul: Sel, 2012.

Eagleton, Terry. *Eleştiri ve İdeoloji -Marksist Edebiyat Teorisi Üzerine Bir Çalışma-.* (S. Kılıç, Çev.) İstanbul: İletişim, 2018.

Eagleton, Terry. *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi.* (U. Özmakas, Çev.) İstanbul: İletişim, 2021.

Eagleton, Terry. *Edebiyat Kuramı, Giriş*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, 2022.

Ergün, Zülküf. *Edebîyata Kurdî ya Sovyetê*. Îstanbul: Nûbihar, 2023.

Escarpit, Robert. *Edebiyat Sosyolojisi.* (H. Portakal, Çev.) İstanbul: İletişim, 1992.

Faulkner, William. *Li Ber Sikratê.* (C. Kulek, Çev.) Amed: Lîs, 2012.

Faulkner, William. *Döşeğimde Ölürken.* (M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim, 2020.

Ferho, Medeni. *Rewşa Romana Kurdî*. Stenbol: Do, 2011.

Filiz, Mehmet, Şirin. *Roman Diliyle Kürtler, Marksizm, Milliyetçilik ve Feminizm Bağlamında Üç Özgürlük Anlatısı*. Van: Peywend, 2023.

Filiz, Mehmet, Şirin. "Ji Aliyê Têkiliyên Netewerperwerî û Çînî ve Analîzkirina Romana Pêşmerge: Xebatek Sosyolojiya Edebiyatê". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(39), 2025, 214-235.

Forster, E. M. *Roman Sanatı.* (Ü. Aytür, Çev.) İstanbul: Milenyum, 2016.

Gard, Roger, Martin. *Thibault'lar-I.* (A. Cemgil, Çev.) İstanbul: YKY, 2016.

Goldmann, Lucien. *Roman Sosyolojisi.* (A. Erkay, Çev.) Ankara: Birleşik, 2005.

Gülmez, Mehmet. *Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza.* İstanbul: Zed, 1996.

https://www.bismilhaber.com.tr/bismil-koprusu-tarihi-ve-ulasimi. (tarih yok). 11 20, 2025 tarihinde Bismil Haber: https://www.bismilhaber.com.tr/bismil-koprusu-tarihi-ve-ulasimi adresinden alındı

Kan, Güneş. Îmaja *Ermenî Di Romanên Kurdî Yên Sovyetê De*. Stenbol: Peywend, 2019.

Karakaş, Huseyîn. *Çê Qemerê Kejî.* Dîyarbekir: Roşna, ٢٠٢١.

Kulek, Ciwanmerd. *Zarokên Ber Çêm.* Dîyarbekir: Lîs, ٢٠١٢.

Kulek, Ciwanmerd. *Zarokên Ber Çêm.* Îstanbul: Avesta, 2015.

Kulek, Ciwanmerd. "Hevpeyvîn Ligel Ciwanmerd Kulek Li Ser 20:39". (O. F. Baran, Röportaj Yapan) Kovara Zarema-rexne û teorî, Hejmar: 12, 2018, 132-137.

Kulek, Ciwanmerd. "Hevpeyvîn Bi Ciwanmerd Kulek Re". (Î. Eroglu, Röportaj Yapan) Kund (6), 2019, 4-11.

Lukács, Georg. *Roman Kuramı.* (C. Soydemir, Çev.) Îstanbul: Metis, 2017.

Mann, Thomas. *Buddenbrooklar -Bir Ailenin Çöküşü-.* (K. Eğit, & Y. Eğit, Çev.) İstanbul: Can, 2019.

Mendilow, A. A. "Romandaki Şimdiki Zaman". P. Stevick (Dü.) içinde, *Roman Teorisi* (S. Kantarcıoğlu, Çev., s. 218-238). Ankara: Akçağ, 2004.

Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri.* İstanbul: İletişim, 2008.

Pamuk, Orhan. *Cevdet Bey ve Oğulları.* İstanbul : YKY, 2020.

Parıltı, Abidin & Galip, Özlem. *Kürt Romanı Okuma Kılavuzu*. İstanbul: Sel, 2010.

Rolland, Romain. *Jean Christophe-I.* (A. Cemgil, Çev.) Îstanbul: YKY, 2014.

Sapiro, Gisèle. *Edebiyat Sosyolojisi.* (E. C. Gürcan, Çev.) Ankara: Doğu Batı, 2019.

Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı 1- Romanın Unsurları.* İstanbul: Ötüken, 2006.

Turna, Murat. "Cevdet Bey ve Oğulları'nda Sosyopolitik Değişim ve Türkiye". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(67), 2021, 189-204.

Wellek, René & Warren, Austin. *Edebiyat Teorisi.* (Ö. F. Huyugüzel, Çev.) İstanbul: Dergâh, 2021.

Yeğen, Mesut. "Barzan'dan Kürdistan'a, Medreseden Devlete: Barzaniler". Y. Çakmak, & T. Şur (Dü) içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 77-105). İstanbul: İletişim, 2020.

Yıldız, Pınar. "Sey Yew Romanê Verênî Kilama Pepûgî Ser o Analîzêk". *The Journal of Mesopotamian Studies, Issue on Zazakî and Zazas*, 2020, 74-97.

Yıldız, Pınar. "Romananê Deniz Gunduzî de Temaya Mergî". *Şarkiyat 16*(2), 2025, 1071-1092.

Yûsiv, Helîm. *Romana Kurdî*. Dîyarbekir: Ronahî, 2011.

Zima, V. Peter. *Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi*. (M. Özsarı, Çev.) Ankara: Hece, 2015.

EXTENDED ABSTRACT

Kurdish novels possess political dimension due to the sociopolitical position of Kurdish society. From their very emergence, Kurdish novels have been profoundly shaped by sociopolitical realities, making studies conducted within the framework of the sociology of literature both necessary and significant. This study examines the influence of the sociopolitical atmosphere on the novel through two works written in different dialects of Kurdish: Ciwanmerd Kulek's Kurmanji novel *Zarokên Ber Çêm* (*Children by the River*) and Huseyîn Karakaş's Zazaki novel *Çê Qemerê Kejî* (*The Blonde Kamer Family*). These two novels differ from one another in several respects. First, in terms of narrative technique, Ciwanmerd Kulek does not construct his novel through a chronological timeline or a linear plot structure. Dominated by an anachronic understanding of time, the novel employs flashback techniques, and events are not presented in a sequential order. In contrast, Huseyîn Karakaş constructs his novel through a chronological flow of time and a conventional linear narrative structure in accordance with the classical elements of the novel.

There are also significant differences between the two works in terms of style and narration. Kulek employs different narrators in each section, presenting events from the perspectives of characters belonging to different generations. Karakaş, however, prefers an omniscient third-person narrator with a god-like perspective. Despite these technical and structural differences, both novels share important thematic similarities. Social change and transformation, sociopolitical atmosphere, and questions of identity constitute the central themes of both works. Moreover, both novels can be regarded as family sagas, narrating the stories of families and generations that continuously grow, change, and transform.

In *Çê Qemerê Kejî*, the characters are engaged in a search for identity, personality, and individuality. For this reason, the novel explicitly presents a conflict between generations. Since the older generation struggles to move beyond its own historical context and interpret the new world, the Blonde Kamer Family gradually becomes rootless and fragmented. The younger generation, on the other hand, no longer perceives life in the same way as their ancestors and interprets the meaning of life differently. Consequently, profound differences emerge between generations, both intellectually and in terms of lifestyle. At the core of this transformation lies the changing social order. By contrast, *Zarokên Ber Çêm* does not portray a direct generational conflict. Rather than depicting an explicit rupture that creates tension between generations, the novel presents each generation as undergoing a natural process of change and transformation in accordance with the spirit of its own historical period. Nevertheless, both novels reflect social transformation and the sociopolitical background through the historical journey of a family. Sociopolitical transformations reshape society, family relations, and individual lives over time. These changes produce different ways of interpreting life among generations and eventually lead to tensions and ruptures between them.

The events unfolding around a family in Kulek's novel cover a broad historical period. The novel portrays the effects of the changing historical and sociopolitical atmosphere on both society and individuals from the final years of the Ottoman Empire until 2002. Similarly, sociopolitical background constitutes a determining factor in Karakaş's novel. Particularly after the Dersim events, a profound sense of hopelessness, rootlessness, and moral disintegration emerges within society, directly affecting people's lives. However, Karakaş's novel does not encompass as extensive a historical period as Kulek's work; instead, it focuses primarily on the aftermath of the Dersim events and the political climate of the 1980s and 1990s. The protagonists in Karakaş's novel are deeply affected by social transformation and moral decay. While the older generation struggles to adapt to the spirit and intellectual climate of the new era, the younger generation remains in search of a new identity. Kulek's characters, by contrast, become direct victims of political events, and the political atmosphere forms an inseparable part of their everyday lives. In this respect, Kulek's novel may also be read as a historical novel. However, the author does not transform historical material into political propaganda; rather, he successfully integrates the sociopolitical atmosphere into the aesthetic structure of the novel. Throughout the work, everyday life continues in its ordinary flow, and the characters exist as natural parts of this lived reality. Therefore, the novel draws attention through its vivid and detailed depictions of daily life. Such detailed representations of everyday life are less prominent in Karakaş's novel.

In both novels, the political atmosphere significantly affects the social and socioeconomic structure. In Kulek's novel, especially due to the violent conditions of the 1990s, intense waves of migration occur from villages to nearby towns and cities, and eventually to major metropolitan centers. Both the political atmosphere and deteriorating economic conditions contribute to this migration. Although Karakaş does not directly focus on this issue, socioeconomic transformation can still be sensed implicitly throughout his novel. Consequently, both novels may be read as sociopolitical, sociohistorical, and socioeconomic representations of their respective periods.

In conclusion, Kurdish novels are closely intertwined with the sociopolitical atmosphere of Kurdish society.

Everyday life, social structure, history, and politics intersect within these novels, shaping the lives and destinies of the characters. Therefore, studies approaching Kurdish novels from the perspective of the sociology of literature are both important and necessary. This study aims to contribute to new discussions within the field of literary sociology and to encourage further evaluations of Kurdish novels within this framework. Likewise, comparative studies of works written in different Kurdish dialects are of considerable importance. It is hoped that future studies will contribute to the field by examining novels written in different dialects through a comparative perspective.